KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVIII. ÉVF. 1936. JULIUS—OKTÓBER 4—5. FÜZET.

# Simén Domokos teológiai iránya.[1]

Egy falu jellegét nem csupán azok a hegyek adják meg, amelyek határában emelkednek, nem is azok a völgyek, melyeknek barázdáit jó reménységgel szántogatja a szorgalmas földmives, hogy azután aranykalászait learathassa, nem is azok a csendesen folyó vagy sebes zuhanással tovahaladó patakok, amelyek mezőit öntözik, hanem sokkal inkább azok az *emberek*, akik ott születnek, ott élnek, ott küzdenek és imádkoznak, akik lelkükkel lelket öntenek a természetbe s igazi értéket adnak a holt anyagnak. Mert bármenyire is szeretem a természet külső szépségeit, ontsa bár egy falu határára a kenyeret adó tiszta buzát, bármilyen kristálytiszta patakok öntözzék mezőit: én mégis többre becsülöm az embert, aki szorgalmasan szánt, vet, arat és hálaadásban az Istent dicséri. A legszebb fekvésü falut is elkerülöm, ha benne rossz emberek vannak, mig a durva hegyek közé szorult faluban is otthonosan érzem magamat, ha benne jó és nemes lelkü emberek élnek. Mert azt tartom, hogy bár sok szépséget és sok gazdagságot adott Isten a földre, de mégis legértékesebb teremtménye az ember.

Tarceşti külső természeti fekvése mellett arról is nevezetes, hogy itt sok jeles ember született, akik nem csupán gonddal és szorgalommal müvelték ezt a drága földet, hanem olyanok is, akik szárnyra kelve, hasznos szolgálatokat tettek fajuknak, hazájuknak és vallásuknak s ez által dicsőséget szereztek szülőföldjüknek. Nem lehet célom ez uttal elősorolni Tarceşti eme jeles szülötteit, kiknek nevét a történelem is feljegyezte s akik hirt, nevet és dicsőséget szereztek ennek a kis községnek.

Azonban nem hallgathatok el egy nevet, amely külsőleg talán nem hangzik annyira ismerősen, amelyhez nem tapadt annyi világi

[1] Elmondva szülőfalujában, Tarceştiben születése 100-ik évfordulója alkalmából 1936 aug. 2-án az I. G. Duca-i D. F. fiókegylet által rendezett emlékünnepélyen.

dicsőség és elismerés, mint a politika és gazdasági élet mezején szerepelt emberekéhez, de az unitárius vallási és egyházi életben olyan csengése van, mint az aranynak a fémek között. Olyan ez a név mint egy zászló, mely alá még ma is sokan lelkesedéssel sorakoznak.

Ez a név a Simén Domokos neve. Ugy emelkedik ki a Simén Domokos neve és szelleme a hétköznapi emberek közül, mint az itt közel fekvő Firtos hegye az apró dombok közül. Aki fáradságos ut után erre a hegyre feljuthat, annak tüdeje tiszta levegővel telik meg, alatta eltörpülnek az apró kis bokrok, fölülemelkedik azokon a hegyeken, amelyek az alantjárónak zavarják látását s tiszta és világos kilátást nyer távoli falvakra, vidékekre. Itt tisztábban ragyog a nap, szebb a világ s a sziv boldogságtól dobog, mert itt látja igazán Istennek határtalan dicsőségét és az egész világra kiterjedő gondviselését. Ilyen lelki magaslat a *Simén Domokos* neve és szelleme a vallás világában, amelyre, aki fel tud emelkedni, az csodás szépségeket lát, üde, tiszta levegőhöz jut s ellát olyan távolságokra, amelyekről azoknak, akik a lelki élet alantfekvő völgyeiben járnak, még csak sejtelmük sincsen. Én ma erre a lelki magaslatra szeretném elvezetni hallgatóimat, hogy a Simén Domokos lelkén keresztül mutassam be az unitárius vallásban rejlő örök igazságokat és szépségeket.

*Simén Domokos* ennek a községnek a szülöttje. Atyja Simén János, itt volt lelkipásztor 7 évig. Innen ment Simoneştibe, ahol haláláig, 37 évig szolgálta az egy Istent. Simén Domokos 1836 jul. 30-án született, tehát éppen 100 éve, hogy a napot meglátta. Az I. G. Ducai D. F. fiókegylet ezt az alkalmat használta fel igen bölcsen és helyesen, hogy e nagy férfi emlékét felujitsa s neki ünnepet szenteljen.

De hát ki is volt tulajdonképen Simén Domokos? Vannak, akik életükben vagyont gyüjtenek, terjedelmes birtokokat szereznek össze s a végén anyagi áldozatokkal tesznek jót fajukkal, nemzetükkel és egyházukkal. Áldott legyen az ilyen jóltevők emléke, mert a mi kicsiny egyházunk, amelynek fejedelmi alapitványai nem voltak és nincsenek, ellenben amit gondos takarékossággal gyüjthettünk, azt is akárhányszor elvették — az ilyen áldott emlékü jóltevők nélkül az idők viharaiban meg nem állott volna. De mégis Simén Domokos nem anyagi áldozataival lett egyházunk és vallásunk egyik legnagyobb jóltevője. Azért neve történelmünkben méltán

áll ott a legnagyobb jóltevők: a Berdék, az Augusztinovicsok, Zsukiak és Derzsi Jánosok mellett. Ő *szellemi* jóltevője volt egyházunknak és vallásunknak. Mikor kis gyermek korában az I. G. Ducai gimn. tanulója volt, édesanyja, aki hires, rendes, tiszta és gondos papné, meg édes anya volt, egy alkalommal bement a városba egy szomszédasszonyával. Utközben bement egy boltba valamit vásárolni. Mikor kijött, kérdezte az asszony, mit vásárolt a tiszteletes asszony? Azt felelte, hogy egy tükröt a fiamnak. Hát azt mire ilyen kis fiunak? Azért, — felelte az édes anya — mert az jobb, mint az emberek, mert az mindig az *igazat* mutatja. Igy szoktatta Simént az édes anyja még kis gyermek korában arra, hogy mindenben az *igazat* keresse. És valóban ő későbben, mikor az I. G. Duca-i, a Cluj-i gimnáziumok és a teológia elvégzése után Angliában is folytatta tanulmányait s hazatérve itthon papi és tanári hivatalt vállalt: az *igazságnak* lett tántorithatatlan keresője és hirdetője. Nem a külső természet törvényeit kutatta, hogy valamely ujabb felfedezéssel lepje meg az emberiséget, nem is a világ és élet elrejtett titkait kereste, hogy ezáltal magának külső dicsőséget szerezzen, hanem a vallási igazságok csucspontjára kivánt feljutni, ahonnan, mint egy Mózes a sinai hegyről, hozza le az emberek közé az isteni igazságokat, amelyek mindenkinek a boldogitására szolgálnak. Igy lett tudós teológus, aki a vallás élő fáját megszabaditotta azoktól az élősdiektől, melyek vérét szivták s életerejét gyöngitették. Igy lett próféta, aki az Istentől vett kijelentéseket hangos szóval hirdette. Igy lett apostol, aki Jézus küldetésében a keresztényseg legtisztább igazságainak lett a szó-szólója és terjesztője.

Az előbb a Simén szellemi magaslatát a Firtos hegyéhez hasonlitottam. De aki járt valaha ezen a hegyen, az tapasztalhatta, hogy csak tiszta napfényes időben nyujtja azt a gyönyörüséges kilátást. Amikor köd vagy felhő zavarja a látást, akkor kárba vész minden fáradság, amellyel oda feljuthatunk. Simén Domokos jól tudta, hogy igy van ez a szellemi világban is. Azért nemcsak hirdette, hanem követelte is a *józan ész* jogait. Az értelemnek ama jogait követelte, amelyeket a hosszu századok alatt a zsinati végzések és a pápai határozatok teljesen megsemmisitettek, az embert emberi méltóságáról leszállitották csak azért, hogy lelki uralmukat annál szabadabban gyakorolhassák, amelyek a vallás életét egészen

a külső tekintély uralmára épitették, amelynek nyomása alatt bármely képtelenséget elhitt az ember, akárhányszor éppen azért, mert képtelenség.

Ebből a lelki homályból kívánta Simén kiemelni az embert, amidőn hirdette, hogy az értelem is Isten adománya, mellyel nem azért ajándékozott meg a Teremtő, hogy véka alá rejtsük azt a talentumot, mint tette amaz evangéliumi rossz szolga, hanem éppen azért, hogy éljünk vele, gyümölcsöztessük és kamatoztassuk. Mert ott, ahol az értelem háttérbe szorul, a vallás világában felüti a fejét a vakhit és a babona ezerféle faja, amelyek a végén magát a vallást fojtják meg, éppen ugy, mint az élősdiek előbb-utóbb tönkreteszik azt a nemes növényt, amelyből táplálkoznak. Simén jól ismerte a történelmet. Abban lépten-nyomon tapasztalta, hogy azok voltak a legsötétebb korszakok, amelyekben az emberi értelem nem világitott, hanem vakon engedelmeskedett azoknak a külső befolyásoknak, amelyek a saját érdekükben azt kioltották. Milyen nagy volt hát azoknak az időknek a tévedése, melyek abban a tudatban éltek, hogy a vallás csak ott tenyészik igazán, ahol az értelmet elnyomják s jogait megsemmisitik. Mert igaz, hogy az értelem egymagában nem elég arra, hogy a vallás világát egészen megfejtse s titokzatos mélységeibe behatoljon, de viszont az értelem világa nélkül a vallás a vakhit és babona sötétségében vész el. Azok, akik az értelem világosságától féltik a vallást, magától az igazságtól félnek. Már pedig az igazság és annak keresése bűn nem lehet. Meglehet, hogy az igazság fényénél valamely kedvenc eszménk, valamely megrögzött gondolatunk semmivé lesz, de ez csak előnyére van egész lelki világunknak éppen ugy, mint a rózsa, annál szebben virágzik, ha vad hajtásait lenyesegetik. Világosság és hit, vallás és tudomány nem ellenségek, hanem ellenkezőleg, fegyvertársak, akik kéz a kézben közös akarattal szolgálják isteni rendeltetésüket. Ime igy igyekezett Simén a vallás világában a láthatárt megtisztitani, hogy annál tisztább világitásban álljanak az evangélium örök igazságai.

Most lássuk meg, hogy a Simén szellemi magaslatán az értelem napjának megvilágitásában minő szépségeket és igazságokat látunk? Látjuk mindenekelőtt az *egy igaz Istennek* semmi által meg nem homályositható, mindenekfelett való fönségét és dicsőségét. Az igazsághoz szokott s az igazságért rajongó lelkét bántotta az

a sok téves hit és felfogás, mely az Istennel kapcsolatosan az emberek nagy részének a lelkét eltöltötte. Mintha a régi pogány bálványimádást látta volna visszatérni, amikor azt tapasztalta, hogy a világ az egylényegü Istent több személyben imádja s azt a hatalmat, dicsőséget és imádást, mely csak az egy Istent illeti meg, több személy között osztja meg s ezáltal a világok egyetlen teremtőjének a dicsőségét és hatalmát kisebbiteni akarja. Ez a szomoru tapasztalat arra inditotta, hogy, mint egykor Gideon, döntse le a hamis bálványokat, s épitse fel az egy igaz Isten oltárát; hogy nyesse le azokat a vad hajtásokat, amelyek az Isten fogalmával kapcsolatosan felburjánzottak; hogy a zsinati határozatoknak s a pápai rendeleteknek tarthatatlanságát kimutassa, amelyek annyi homályt és bizonytalanságot teremtettek az Istenség körül. Ugy gondolkozott, hogy az Isten a legszentebb, a legjobb és legtökéletesebb lény, aki nélkül ember nem élhet a földön. Ettől az élő Istentől mesterségesen elzárni az embert annyi, mint az éhező kezéből kivenni a mindennapi kenyeret s a szomjuságtól tikkadozó előtt megmérgezni a forrás vizét, melyből égető szomjuságát kielégithetné. Éppen azért az a bátor hős akart lenni, aki szembeszáll a letünt századok előitéletével, s a józan értelem világával bevilágit abba a rejtelmes sötétségbe, amelyben az egy Istent Atya, fiu és szentlélek személyekre osztották. Széleskörü tudással és bölcs belátással mutatta ki, hogy a történelem céltudatos menete, a világoknak összhangzó rendszere, az élet harmonikus rendje, az ég és a föld dicsősége . . . minden, de minden, ami van a magasságban és a mélységben, az Isten egységéről beszél s arról tesz hangos szóval bizonyságot. Nem lehet az embernek szentebb hivatása, mint ezt az egyedül való Istent megismerni, neki szóval és cselekedettel szolgálni, dicsőségét hirdetni s akaratát teljesiteni. Valóságos bün az ember figyelmét és érdeklődését több isteni személy között megosztani, mert ez elhomályositja az Istennek mindenek felett ragyogó határtalan dicsőségét s másfelől ingadozóvá, kételkedővé és bizonytalanná teszi az embert hitében. Simén az Istent és az embert kivánta szolgálni, mikor irásaiban az Isten fogalmát megtisztitotta a hozzátapadt történelmi salaktól, a kereszténységgel ellenkező idegen elemektől s ezáltal helyreállitotta mindenekfölött tündöklő dicsőségét. Az egy Istennek ebben a mindenekfölött tündöklő dicsőségében gyönyörködhetik az, aki a Simén szellemi magaslatára fel tud emelkedni.

De azon a magaslaton látjuk továbbá a *történelmi Jézus* személyét. Nem a mithoszok és legendák ködébe burkolt Krisztust, hanem azt a názáreti prófétát, aki a Genezáret mezején példázatokat mond, a galileai tengeren halászik, „a hegyen“ prédikál, a bünösökhöz leereszkedik, a farizeusokkal szembeszáll s meghal az igazságért. Az ő korában már derengett a hajnal ebben a tekintetben. A világ kezdette belátni, hogy az a legendák, mithoszok és hitvallások ködébe burkolt Krisztus, akit a hagyomány az Istenség második személyévé tett, s akit Isten gyanánt imád, nem az igazi Jézus, aki egykor élt, tanitott és az igazi életre példát adott. A hagyományoknak emez ősi, megközelithetetlennek hitt erős vára már hatalmas támadásoknak volt kitéve azok által az életrajzok által, amelyeket a mult század közepe táján és azután a világ legjelesebb teológus tudósai irtak. Ezek az életrajzok kezdették leszedni Jézusról azokat a legendákat, amelyek őt az istenség dicskörébe emelték s ezáltal mindinkább bontakozott ki az az igazi Jézus, aki Palesztinában szegény szülőktől származott, de élete, munkássága és erkölcsi nagysága által az emberiség legnagyobb prófétája, legigazabb barátja és jóltevője lett.

Simén ezt az áramlatot, amely különben is nagyon kedvezett az unitárizmusnak, amely kezdettől fogva ennek az iránynak szolgálatában állott, amiért sokszor istentagadással vádolták s keresztény voltát kétségbe vonták, nemcsak örömmel fogadta és tanulmányozta, hanem annak elszánt bajnoka s tudományos irásaiban mesteri szószólója lett. Kétirányu munkát végzett ebben a tekintetben u. m. *kritikait* és *épitőt*. Kritikait, amennyiben a sok százados bástyákat, amelyeket az emberi képzelődés és hatalomvágy emelt Jézus történelmi alakja köré, amelyek miatt megközelithetetlenné vált az emberekre nézve, akiknek pedig azt mondotta volt: „Én példát adtam nektek, hogy amiként én, ti is aképpen cselekedjetek,“ — mondom — ezeket a bástyákat ostrom alá vette, azokat ledöntögette s igy napfényre hozta azt a Jézust, akiről az első evangéliumok szólnak s aki a legközelebb áll a történelmi valósághoz. Azonban, amidőn igy megszabaditotta Jézust az emberi tulbuzgóság által reárakott mesterséges külsőségektől, ugyanakkor, sőt éppen ez által őt a maga igazi nagyságában állitotta elénkbe. Mert vajjon kisebb lett-e Jézus azáltal, hogy megtudtuk róla, hogy nem csudálatos módon egy szüztől született, hanem József és Mária ter-

mészetes uton született gyermeke? Kisebb lett-e azáltal, hogy megtudtuk, miszerint 12 éves korában nem tanitott, hanem tanult; hogy nem isteni tökéletességek birtokában szállott le az égből, hanem munkával, verejtékkel, a kisértésekkel való nehéz tusakodások árán emelkedett az emberiség élére? Kisebb lett-e azáltal, hogy kezének érintésére nem gyógyulnak meg a betegek s nem támadnak fel a halottak, de beszédére és példája követésére ujjászületnek a bünösök s megelevenülnek az erkölcsi halottak? Kisebb lett-e azáltal, hogy száraz lábon nem jár a hullámzó tengeren, de biztos és határozott léptekkel mutatja az üdvösség utját? Kisebb lett-e azáltal, hogy halálával nem váltja meg a bünös emberiséget, de életével lett nekünk ut és igazság? Kisebb lett-e azáltal, hogy nem ül tőlünk megközelithetetlen távolban királyi trónon, hol megitél eleveneket és holtakat, de velünk van szellemével, tanitásaival s mint az áldott napfény állandóan világit előttünk?

Nemhogy kisebb lett volna Jézus az uj kor emez uj megvilágitásában, hanem itt és most látjuk őt a maga igazi nagyságában. Ott, ahol mint emelő és vonzó eszménykép előttünk jár, hogy hozzá hasonlók lenni igyekezzünk a hitben, szeretetben, jóreménységben, jócselekedetekben és egymás megbecsülésében. Nem abban van az ő igazi nagysága, ha őt imádjuk s segitségül hivjuk, hanem abban, ha tanitásait megtartjuk, példáját követjük. Ime! ezt az ember-Jézust igyekezett Simén az emberiség közkincsévé tenni, hogy ezáltal az embereket jobbitsa, a világot szépitse s az embert Istenhez emelkedni segitse. Ezt a *történelmi Jézust* látjuk továbbá a Simén szellemi magaslatán.

De ott látjuk az *embert*. Nem az eredeti bűn sulya alatt görnyedő embert, hanem az istenfiuságra hivatott és nagy célokért lelkesülő embert. Igaz, hogy e téren inkább nagyratörő céljai és tervei voltak, melyeknek megvalósitásában korai halála megakadályozta, de ezek tisztán mutatják gondolatvilágát. Sajnálattal látta az embert az alatt a sulyos iga alatt nyögni, amely alá az egyházi hagyomány helyezte csak azért, hogy annál zavartalanabbul uralkodhassék rajta. A Bibliának egy őskori legendája alapján, találta ki az egyház az eredeti bűn dogmáját, amely szerint az ember születésénél fogva bünös és kárhozatra méltó, hogy elveszitette akaratát és jóra való képességét ugy, hogy tehetetlenebb a féregnél és sajnálatraméltóbb az utolsó állatnál. Ez a bünben született ember

semmit sem tehet a maga üdvössége munkálására, hanem kizárólag az Isten ingyen kegyelmére van utalva, aki még születése előtt kiválaszt némelyeket az üdvösségre, másokat a kárhozatra. Emez isteni végzéssel szemben az ember tehetetlen. Olyan, mint a szárnyaitól megfosztott madár, amelyet Istentől beleoltott ösztöne hiában vonz a magasba, ok nélkül látja a kéklő levegőt és a fölötte elterülő végtelen távolságot. Mégis kénytelen a porban vergődni, mert a rossz emberek lehetetlenné tették, hogy ösztönének élhessen, a magasba szállhasson s örüljön az életnek, amelyben az élő Isten annyi áldást és annyi gazdagságot halmozott fel.

Az embernek ez a szánalmas helyzete inditotta arra Simént, hogy történelmileg tisztázza az ember-fogalmat. Hogy mutassa ki, mennyire idegen a Jézusi kereszténységtől, az eredeti bün, az előre elrendelés, a helyettes elégtétel tana, melyeket a történelem folyamán bizonyos külső érdekek vegyitettek hozzá s ezáltal megzavarták az eredetileg tisztán csörgedező forrás vizét. Távol legyen még a gondolata is annak, hogy Simén az embert a dogmák bilincseitől való felszabaditása által az Istennel egyenlő méltóságra akarta volna emelni, vagy az Isten dicsőségét homályositani, hatalmát korlátozni igyekezett volna. Ellenkezőleg Isten dicsőségét látta abban, hogy az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette, kiben az értelem akarattal, a nagyratörés alázatossággal, a vágyakozás engedelmességgel, a hit jó cselekedettel párosul. Csupán tudatára akarta ébreszteni az embert annak, hogy benne is isteni tehetségek szunnyadoznak, hogy őt Isten nagy dolgokra hivta el; hogy azért adta neki a különböző tálentumokat, hogy azokat gazdagitsa és sokasitsa; hogy azért ruházta fel szabadsággal, hogy annál nagyobb legyen a felelőssége; hogy azért áldotta meg egy gazdag és kifürkészhetetlen lelki világgal, hogy annál többet követeljen tőle; hogy azért adott szárnyakat, hogy azokkal a magasba emelkedjék. Szóval azért teremtette emberré, hogy ember legyen. Józan, öntudatos, vallásos, igaz és becsületes ember, aki akar is, tud is jót cselekedni. Ezt az embert látjuk a Simén lelki magaslatán.

Végül látunk ott egy könyvet, amely minden szószéknek a legfőbb disze. Látjuk a *Bibliát.* Nem ugy, mint egy bálványt, melynek minden betüjét Isten ihlette, hanem ugy, mint a legszentebb vallás- és erkölcsi igazságok kiapadhatatlan tárházát. Simén jól

ismerte a Biblia becsét, de azt is látta, hogy a vallási kérdésekben elterjedt sok zavar és téves felfogás a Bibliának hamis magyarázatából származik. Még angliai tanuló korában fölébredt lelkében a könyvek könyvének meleg szeretete s evvel kapcsolatosan az a vágyakozása, hogy a körülötte felburjánzott téves felfogásokat eloszlassa. Épen ezért élethivatása egyik főirányának tekintette a Bibliának helyes értelmezését. Ebből a célból irta azokat a nagyszabásu bibliai tanulmányokat, amelyek a Ker. Magv.-ben jelentek meg s amelyek a maguk korában méltó feltünést keltettek országszerte. Célja ezekkel a tanulmányokkal — amint maga mondja — az volt, hogy „figyelmet ébresszen az emberekben ama csalások és ámitások iránt, melyek az evangéliummal s ennek alapján a ker. vallással össze vannak kötve“ és hogy „vágyat ébresszen amaz emberi koholmányoktól való menekülésre s azoktól végkép szakitásra,“ mert „minden értelmes embernek kötelessége őszintén szólani az áltanok ellen, letépni a foszlányokat az élet könyvéről, s azt a maga tisztaságában mutatni fel, s kijelölni, hogy hol és mi az igazság; oda törekedni, hogy az egyház teológiája helyett visszaállittassék Jézus egyszerü tanitása.“[1] Ezen vezérelvek alapján az ihletésről irott nagy tanulmányában eloszlatta azt a téves felfogást, mintha a Biblia minden szavát Isten ihlette volna. Ellenben kimutatta, hogy az is emberi mü, alávetve az emberi tévedéseknek. Éppen ezért emberi módon és emberi módszerekkel kell tanulmányozni, mint minden más könyvet, ha azt akarjuk, hogy a benne rejlő örök értékek a mi lelkünk táplálására és gazdagitására szolgáljanak. Vagyis a Bibliát ki kell emelni a mult lomtárából s a mának olvasmányává kell tenni. Ha ilyenformán a kritika rostájának a segitségével ki tudjuk belőle az aranyat a sok salaktól választani, akkor valóban a könyvek könyvévé tesszük, melynek áldása lelki életünkre kiszámithatatlan. Ilyen könyv a Biblia a Simén szellemi magaslatán.

Simén, amidőn a keresztény vallási igazságok eme magaslatain járt, akkor ott találkozott korának legkiválóbb tudósaival, akik a szabadirányu kereszténység uj iránya körül csoportosulva elszánt harcot folytattak az egyházak hagyományos hitrendszere ellen s az igazság nevében a kereszténységet meg akarták tisztitani azoktól az idegen elemektől, melyek a századok folyamán hozzátapadva,

---

1 Ker. Magv. V. k. 16—17. l.

kiforgatták eredeti nemes egyszerűségéből. De egyszersmind boldogan tapasztalhatta, hogy benne és általa föltámadt halottaiból a Dávid Ferenc és Enyedi György ősi, tiszta unitárizmusa, melyet az elfogultság és kishitüség a maga idejében el akart temetni abban a hitben, hogy forrását végleg bedughatja, de ime Isten erősebb, mint az emberek. Az igazság a sirból is kikel. Az unitárius vallás igazságai, melyeket előbb a Báthoriak, később a dézsi egyezség el akartak temetni, föltámadtak. Föltámadásukban az ujabbi elfogulatlan modern tudomány mellett nagy része van Simén Domokosnak, aki rövid életének minden erejét és szorgalmát ennek a szent célnak a szolgálatára szentelte.

Simén az alatt a rövid idő alatt, amennyire élete terjedt, hiszen 42 éves korában már meghalt, sokat irt és dolgozott. Igy: „A Szentháromság eredetének és kifejlődésének története.“ „A bibliai csodák.“ „Bibliai tanulmányok.“ Számos értekezés, tanulmány és vitairat stb. Amikor bármely dolgozatát olvassuk és tanulmányozzuk, akkor valóban érezzük, hogy tiszta unitárius légkörben vagyunk, hogy megingathatatlan unitárius alapon állunk, hogy az unitárius igazságok napja ragyog reánk, hogy az ősi unitárius szellem tölti meg és gazdagitja lelkünket. Olyan mértékben érezzük ezt, hogy egyetlen nagy teológusunk munkáiban sem tapasztaljuk ennek a hamisitatlan unitárius szellemnek a megnyilatkozását.

Simént még ma sem ismerjük és nem méltányoljuk kellően. Neki még igen sokkal adósa az unitárius egyház, melynek életében tanai tisztázásával elévülhetetlen érdemeket szerzett. Mi ma itt, eme nagy tartozásunknak egy kis részletét törlesztettük le. De evvel nem szabad megelégednünk. A Simén szellemét fel kell támasztanunk halottaiból. Az ő müvei, habár ma itt és ott kissé idegenszerüen is hangzanak, de élőforrásként táplálják az unitárius lelkeket. Azokból a legtisztábban meg lehet tudni, hogy mi az az unitárius vallás és miért vagyunk unitáriusok. Sokat hangoztatjuk azt, hogy öntudatos unitáriusokká kell lennünk. Az unitárius öntudat ápolására Siménnek semmiféle megalkuvást nem tűrő tanulmányainál jobbat még ma is aligha találunk.

Én születésének századik évfordulója alkalmából tisztelettel állok meg áldott emléke előtt s kérem a jó Istent, hogy annyiszor lekicsinyelt és félreértett egyházunknak adjon sok hozzá hasonló, szorgalmas, munkás és tudós teológust.

*Vári Albert.*

## Az iskola és család nevelő feladatai.[1]

Bankok és szövetkezetek, üzletek és vállalatok évenként mérleget készitenek helyzetükről, számbaveszik nyereségeiket és veszteségeiket. Bizonyára helyes, sőt kivánatos tehát, hogy a család és iskola, a szülők és nevelők, — akikre a világ *legnagyobb értékeinek gondozása* van bizva, — olykor szintén mérleget készitsenek a nevelésük alatt élő uj nemzedék helyzetéről, fejlődéséről vagy hanyatlásáról.

Ha őszinte, becsületes mérleget állitunk össze, minden hosszadalmas számvetés nélkül meg kell vallanunk, hogy miként az anyagi világ mérlege manapság csaknem minden vonalon kedvezőtlen és lesujtó, bizony a szellemi és erkölcsi világ mérlege — és ennek keretében mostani nevelés-, oktatásügyi mérlegünk is, — mélyen elszomoritó, sőt szinte kétségbeejtő.

De lehet-e csodálkozni, hogy ez igy van? Hiszen régi igazság, hogy minden nemzedék olyanná lesz, amilyenné atyáik és nagyatyáik, az őket körülvevő nagy világ és koruk társadalmi viszonyai nevelték!

Azt tartják az esztétikusok és társadalomtudósok, hogy az Ember tragédiájának halhatatlan költője a londoni álomképben a jelenkor emberi életét tulságosan sötét szinekkel rajzolta tragikusnak, elszomoritónak. Lássuk csak kissé ezt a képet!

A londoni szinben a bábjátékos majmolja a művészetet. A polgárlányok romlott beszédeket hallatnak; a munkások gyülölik a gépeket; a katonák lenézik a polgárembert, a polgár gyülöli a katonát. A művészet kenyér után törve megromlik. Évát ékszerrel lehet megejteni. Éva anyja eladja leányát pénzért; a tanuló otromba mulatságokban találja kedvét. A gyáros önző módon kiaknázza a munkást; a munkás ahol csak teheti, véres bosszut áll a gyároson. A tudomány is a kenyérért való harcban nemtelenné válik, minden

[1] Az I. G. Ducai-i unitárius főgimnáziumban 1936 március 28-án tartott szülői értekezletre készült felolvasás.

eldurvul, lealjasodik, elzüllik. Az erők szabad versenye tehát, — amelyért a sokat csalódott Ádám eleinte ugy lelkesedett, — nem boldogitja az emberiséget, mert az erős, — kit nem tart féken semmi, se külső kényszer, se belső erő és kegyelet, — elnyomja a a gyöngét, kiaknázza és nyomorba dönti azt és végül maga is elnyomorodik.

Ádám, ki a londoni álomképben a jelenkor bajait és törpeségét szemléli, szomoruan vallja meg: „Ismét csalódtam! Azt hivém, elég ledönteni a mult rémeit, s szabad versenyt szerezni az erőknek. Kilöktem a gépből egy főcsavart, mely összetartá, s pótolni elmulasztám más, erősebbel. Mi verseny ez, — kiált föl — hol egyik kardosan áll a védtelen ellennel szemben? Mi függetlenség, hol száz más éhezik, ha az egyes jármába nem hajol? Kutyáknak harca ez egy konc felett! — mondja a kiábrándulás tragikumával.

De kérdezem, vajjon ma szebb-e, jobb-e a világ, boldogabb-e az ember, mint háromnegyed évszázaddal ezelőtt, midőn Madách a jelenkort — mely ma is tart, — ilyen sötétnek, ilyen sivárnak rajzolá? Nem járunk-e több, mint husz év óta egy szörnyü világégés romjain és üszkein, melyek közt csaknem teljesen elhamvadt a krisztusi eszme és emberies érzület, hogy felburjánozzék helyettük a könyörtelenség, erőszak és durvaság? Nem tartja-e napjainkban is állig fegyverben az egész világot a „Jaj a legyőzötteknek“ jelszavu szerencsétlen politika és a faji gyülölködés? Nem állitotta-e korunk a tudomány és teknika nagyszerü, jólétet és áldást is hozható vivmányait: szárazon és tengeren, tengeralatt és levegőben, mind-mind a jövő szörnyü háborujának szolgálatába? Nem kell-e visszadöbbennünk a kapitalizmus istentelen önzésén, mikor azt olvassuk, hogy az áldott búzát, gyapottat vagy kávét tengerbe sülyesztették, vagy elhamvasztották? Nem szenvednek-e milliók, meg milliók vagy a kommunizmus, vagy a nacionalizmus elnyomó politikája és irgalmatlan erőszakoskodása miatt? Nem teszik-e megélhetésünket nyomoruságossá a trösztök és kartellek? Nem sülyedt-e maga a müvészet és irodalom is a *naturalizmus* csunya fertőjébe? Oh, hol vagyunk a mi Arany Jánosunk nemes költői tanácsától, aki ezt tanitja: „Nem a való, hát annak égi mása, lesz, mitől függ az ének varázsa!“?? És hová jutottunk, hová sülyedtünk minden vonalon??

Ime, ilyen sötét az a világkép, mely a maga egész szörnyü-

ségével ránehezedik korunk nevelő munkájára. És mégsem szabad nekünk: iskolának és családnak feladnunk a reményt, hogy az elzugott zivatar, a szörnyü világkatasztrófa romjai alól kimenthetjük az uj nemzedék lelkét, amely szüntelenül küldi a családhoz és iskolához segitséget kérő vészjelét: S. O. S.! mentsétek meg lelkeinket! Még ha olykor a magyar költővel igy kellene is felsóhajtanunk: „Hála Isten, este van megint, mával is fogyott a földi kin!" — akkor is a családnak, a nevelőknek remélniök kell a becsület és az erkölcs diadalát!

De hol is kezdjük a lélekmentő munkát??

Az *értelmi nevelés* irányában mind a család, mind az iskola munkáját állami törvények szabályozzák, sőt korlátozzák. A család iskolaválasztó, vagy iskolaváltoztató joga nem egyszer leküzdhetetlen akadályokba ütközik, az iskola tanszabadsága pedig szoros béklyóba van verve. A józan okosság, a gyakorlati élet azt mondaná, hogy ahol évszázadok óta három nemzet él együtt, az ardeali iskolákban a *román államnyelv* mellett a magyar és német képezze a főbb nyelvi tananyagot. De az egységesitő politika — ezek felkarolása helyett — három másik nyelvet: a franciát, latint meg görögöt kényszeriti rá *az összes* középiskolákra, s igy az anyanyelven kivül *öt idegen nyelv tanulása nehezedik rá értelmi nevelésünkre.* Sajnos, ezen a téren nem tehetünk mást, minthogy a parlamenti és társadalmi meggyőzés törvényes eszközeivel küzdjünk az iskolaválasztás, vagy változtatás és a tanszabadsag szent jogaiért.

De annál több a teendőnk *morális* téren, a *lélekébresztés*, a *nemesebb érzület nevelése érdekében.* Ha azt akarjuk, hogy valaha szebb, jobb legyen ez a világ, hogy boldogabb legyen az ember, akkor a háborus gondolkodásu nemzedék helyébe *uj tipusu embereket kell állitanunk.* A világháboru nemcsak felmérhetetlen értékü anyagi javakat pusztitott el, hanem még szörnyübb rombolást vitt véghez az erkölcsi életben. A háborus inség, a háborukivánta gyorsaság, erőszak és vérengzés olyan nagy erkölcsi értékeket, csavarokat lökött ki életünk gépezetéből, mint a magántulajdon, vagy közvagyon szentsége, a gondosság és lelkiismeretesség, a szelidség és emberiesség. A fegyverek nem ropognak, az ágyuk nem dörögnek, de erkölcsi rombolásuk ma is érezhető, a kilökött, vagy eltörött csavarok még nincsenek kijavitva és ujakkal, erősebbekkel pótolva.

Ezeket az erkölcsi hiányokat pótolni az iskolának és családnak elmulaszthatatlan, szent feladata.

Minden erőnkkel azon kell munkálkodnunk, még pedig elsősorban *jó példával*, — hogy a világ a lelketlen *anyagelvüségtől* visszatérjen az *ideális*, a *humanus*, az *alturista* gondolkodás felé, s az emberiség a *krisztusi eszmét* — szeplőtelen tisztaságába visszaállitván, — *ne csak szájjal hirdesse* hanem aszerint éljen és cselekedjék is.

A krisztusi eszme fényénél az uj nemzedék *egyénjét* abban a világos tudatban kell nevelnünk, hogy ő nem *önző* magánosságban él mert ő csak *egy* (ember) a sok közül. A *nemzet* fogalmát a gyakorlatban is oda kell nemesitenünk, hogy a *román*, *magyar* vagy *német* csak a világnak egy nemzete; mindenik csak egy-egy nemzet a sok közül, tehát *nem lehet az ember az embernek farkasa, egyik nemzet a másiknak elnyomója!*

A magyar család és magyar iskola előtt ez a nevelési ideál, az egyénnek és nemzetnek ilyen fogalmazása nem is valami uj, hiszen a legnagyobb magyar, Széchenyi István meghatározása ez: *„A világnak vagyok* egy *nemzete."* Szerinte a világ nemzeteit ugy kell képzelnünk, mint akik különböző irányu völgyekből a *csúcsra* igyekeznek, *hogy ott egymásnak örvendezve*, kezet fogjanak. *Kölcsey* intelme pedig azt tanitja magyar nyelven: „Szeretni az emberiséget: ez minden szivnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyébb számtalan háznépre oszlott nagy nemzetsegnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart."

Ez a tanitás és ez a szellem nem uj, különösen a mi iskolánk falai között, amely száznegyven éven át három nemzetfiainak volt alma matere, nevelő édesanyja.

Ezt az örökölt *ideális és humanus* szellemet ápolja a mi iskolánk nevelő gárdája ma is.

De az ideális nevelő irányzat mellett számolnia kell családnak és iskolának a *gyakorlati élet realitásaival is.* A hűséges magyar lélek örök mintaképe, a bujdosó Mikes Kelemen a magyar nevelés hiányosságain busongva, azt irja 62-ik levelében: „Egy ország boldogsága az ifjaknak jó nevelésétől függ... De lehetetlent nem kell kivánni szegény ardealiaktól, nem is kivánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy fiokat nagyobb gondviseléssel nem nevelik és

a nemes, jó erkölcsre nem inderlik még eleinte. Azt javallom kednek, hogy *fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson országának.* Én eleget prédikáltam a fiakról, azért leszállok a prédikáló székből és menjen fel oda ked is, — édes néném, prédikállani a leányokról, az kedet illeti; mert a *leányok neveltetésére ugy kell vigyázni, valamint a férfiakéra.* Nem igaz-e édes Néném, hogy *egy jól nevelt, jól oktatott eszes leány asszonnyá változván,* a fiát is jól tudja nevelni, oktatni és tanitani és az ország szolgálatjára alkalmatossá tenni?"

Ime egy igaz székely sziv, egy hü magyar lélek nevelői programmja kétszáz éves távlatból. Semmi változtatni való rajta, csak meg kell valósitani! Igen, az uj nemzedéknek olyan tudományt adjunk, hogy használhasson fajának és országának! Rá kell nevelnünk ifjuságunkat, hogy ne keresse boldogulását nagyobb tömegekben, csak hivatali pályákon, hanem tudja szeretni és megbecsülni azt a munkát is, mely az ősi rög megmüvelésénél, vagy ipari és kereskedelmi téren vár reá és nyujt neki tisztességes megélhetést. A mi alma materünk utat mutat e reális irányban is téli gazdasági iskolájával, nyári leánynevelő munkájával és közelebbről megszervezendő kertészeti évfolyamaival.

Bizvást reméljük, hogy az egész Székelyföld népe ebben az uj korszakban is, átszervezett formájában is a maga iskolájaként fogja szeretni és támogatni drága alma materünket, miként létesitése óta szüntelenül magáénak tekintette és mind máig fenntartotta!

Ugy legyen!

*Péter Lajos.*

---

## Pálfi Márton
**1873—1936.**

Szemem előtt van s mindig is szemem előtt lesz a zömök, izmos kis ember, eleven, szürke szemével, széles homlokával, ideges mozdulataival. Isten nem közönséges testi és szellemi javakkal áldotta meg. S ő egész életében hazárdirozott, packázott mind testi, mind szellemi javaival.

Diákkorában nemcsak első tanulója, hanem első tornásza is volt az iskolának. Hajmeresztő mutatványaival sokszor megborzongatta néző közönsége idegeit s még hajlott korában is kész volt egy szóra bukfencet vetni, tótágast állani vagy birokra kelni nála két fővel magasabb kollégáival. Mint a bécsi „deutschmeisterek" önkéntese, az előirt poggyászon kivül téglát rakott a bornyujába s fogadásból végigcipelte az egész hadgyakorlat alatt. Ugyancsak fogadásból kihajtotta kerékpárját Feleac-tetejére. Mert nála a földi porhüvely nem arravaló volt, hogy azt bubusgassa, féltse, kimélje minden szélfuvástól. Tüz próbálja meg az aranyat, fáradságos próbák a testet, szokta mondogatni. Ha a doktora ágybanmaradást rendelt neki, másnap egész bizonyosan megjelent az iskolában „csak azért is."

Szelleme is, mint a pillangó, nyugtalanul csapongott szüntelen ide-oda, hogy a tudás különféle virágainak szivja édes mézét. Nem azért, hogy a gyüjtött édes anyagot elraktározza, vagy ország-világ elé tálalja, hanem hogy csupán maga élvezze. Még legkedvesebb studiumába, a magyar nyelvészetbe sem tudott teljesen elmerülni. Pedig ezt a tudományt nála szinte szokatlan alapossággal tanulmányozta. A rokon finn nyelvet fönn éjszakon atyánkfiai szájáról tanulta meg. A vogult meg itthon könyvekből sajátitotta el, éspedig olyan tökéletesen, hogy ebben a hivatásos finn-ugor nyelvészek közt is ritkitotta párját. Mikor aztán kiadott egy pár dolgozatot s

mikor e dolgozatok nyomán a nyelvészek kezdtek nagyot várni tőle, akkor már ő a tudományoknak egészen más mezején csatangolt. Nem akart, nem tudott „tormába esett féreg“ lenni. A tudós bogarászás, ami egyetemi katedrákhoz szokott vezetni, nem az ő kenyere volt. Megelégedett, ha az ilyen bogarászok egy-egy goromba tévedését éles itélete, a magyar nyelv multjának tökéletes ismerete és hibátlan nyelvérzéke segitségével megigazitotta. Azután hallgatott.

Mint nagy eszményképe, Brassai, ő is magánszorgalommal megtanulta csaknem az összes európai nyelveket, hogy a nagy nemzetek nagy gondolkodóit szemtől-szembe ismerhesse. Különösen a költőket kedvelte. Nem is csoda, hiszen benne is egy poéta lelke lakott. Alkalmi versei, vallásos énekei minden beszédnél ékesebb tanubizonyságai költői erének. És ékes tanubizonyságai csodálatos megérzéssel tolmácsolt müforditásai is. Ha valaha Janus Pannonius magyaritott pattogó distichonai napvilágot látnak, tisztelettel fog hódolni költői szellemének nemcsak egyháza, hanem az egész magyarság is.

Irásai, akár költemények, akár prózai dolgozatok, mindmegannyi remekei bámulatos stilusmüvészetének. A franciák azon mondását, hogy „a stilus az ember“, megfejelte, amikor meggyőződéssel hirdette, hogy ...az ember nemcsak csontját, bőrét, vérmérsékletét, hanem stilusát is magával hozza a világra.“ Ő irásmódjában csakugyan mindig maga-magát adja. Eleven, fordulatos, szines minden sora. Természetes tehát, hogy semmi annyira föl nem háboritotta, mint a pongyola, lapos, fésületlen szószátyárkodás. Az ilyenek elkövetőin maró szatirájának kancsukájával kegyetlenül szokott végigsujtani.

Az irás e nagy müvészetére akarta megtanitani növendékeit. Menten minden tanáros nagyképüségtől, igyekezett barátja, pajtása lenni diákjainak. Egyénileg foglalkozott minden egyes tanulójával. Külön-külön iratott velük dolgozatot más-más témákról. Akinél aztán egy szemernyi eredetiséget, egy ötletes fordulatot talált, annak sok bünei megbocsátattak. Nem állhatta a szájbarágást, a diáknak állandóan kézenfogva vezetését. „Dobd bele a vizbe“, volt szavajárása, „majd megtanul uszni, ha életrevaló.“ A tanuló feleltetését nem célnak, csak eszköznek tartotta. Utálta az egyenruhát a testen, de még inkább a szellemen. Ezért a mai rubrikázó, médiázó, előirásos szertartással feleltető rendszerrel megbarátkozni soha nem tudott.

Mint embert, a józan egyszerüség jellemezte. Kerülte minden feltünést. A könyökkel való előretörtetést nem tartotta önérzetes emberhez méltó foglalkozásnak. Az emberekben az érdemet nagy gyönyörüséggel ismerte el, a hibák iránt, hacsak jellembe vágók nem voltak, elnéző, gyöngéd, megértő tudott lenni. Mint minden heves vérmérsékletü ember, ő is puskapor módjára lobbant haragra, de lelke háborgása pillanatok alatt elült. Nem tudott haragot tartani. Megtörtént, hogy maga nyujtott békejobbot megbántójának. Általában a tucatembereknél magasabb nézőpontból szemlélte a világot. Ezért meglátta a dolgok olyan oldalait is, amik a maga szük barázdájában ballagó hétköznapi ember előtt rejtve maradnak. Innen magyarázható meg a tétovázás, ingadozás nagy elhatározásaiban és látszólagos következetlensége cselekedeteiben. A nagy Mommsen okos tételét igazolta, mely szerint az egyetlen emberi tulajdonság, ami az embert embertársa előtt annyira amennyire türhetővé teszi: a következetlenség. Idegenek előtt zárkózott, majdnem rideg volt. Annál inkább megnyilt lelke meghitt barátai előtt, akikért minden áldozatra készen állt. Őket, kivált mig még az élet kegyetlen dere le nem fagyasztotta kedélye hamvát, valósággal elbüvölte és fölvillanyozta talpraesett ötleteivel és egészséges humorával. S nekünk sajnos, már csak keveseknek, magunkat boldogoknak kell mondanunk, hogy valaha, a letünt ifjuság aranynapjaiban e nemes lélek derüjén fölmelegedhettünk.

*Márkos Albert.*

---

## CSÖND.

*Édes a csönd, ha ketten vagyunk.*
*Egymást megértő, hű szivek.*
*Igy csöndben a szivünk muzsikál*
*Az ajknak szólani minek?*

*De rettentő a csönd az ajkon,*
*Ha többé nem szól, nem nevet,*
*Lelkünk sikolt a fájdalomtól*
*Ez örök némaság felett.*

*Ürmösi Károlyné.*

## Boros Jenő
### 1894–1936.

Még frissen hantolt a sirja Clujon egyik kiváló tanárunknak s újra ketté törött egy fiatal élet, megint nagy csapás érte egyházunkat: meghalt Boros Jenő az I. G. Ducai unitárius főgimnázium igazgatója.

Turdenin született, amely falucska sok kitünő embert adott egyházunknak. Derék, jómódu szántó-vető székely ember gyermeke volt, de nemessé tette a munka, ami életének egyik jellemző vonása és szebb nemessé lenni öntevékenységünkkel, mint nemesnek születni.

Ismertem őt, mint kedves tanitványomat, mellettem volt, mint szeretett kartárs, a titkárságban, mint mindennapos munkatárs és láttam elnyűve, megsárgulva.

Gyenge, mondhatni vézna kis diák volt és aggodó szülői a papi pályára szánták féltett gyermeküket, de más irányu tanács a tanári pálya felé irányitotta s hazai és külföldi egyetemen a családot jellemző erős ambicióval dolgozott s jól felkészülve foglalta el I. G. Duca-n tanári állását. Lett volna alkalma arra, hogy a cluji kollégiumunkhoz jöjjön tanárnak, de a szülői iránt érzett gyöngéd szeretete a szülőföld közelében tartotta. Később azonban nehéz tanári munkája mellett ez a jó gyermek, mintha édes szülőinek régi kivánságát akarta volna teljesiteni, a lelkészi oklevelet is megszerezte és ez igy volt jól, mert a felekezeti iskolának sohasem szabad kihagyni az Urat, az Istent, hanem szüntelenül ismételni, hogy minden bölcsesség kezdete az Isten félelme és hogy csak a hit inditja meg a hegyeket nem pedig az ész. Boros Jenőt megérintette az evangélium igazsága és bensősége s szivében pap volt. Lelkületének jellegzetes papias vonását, különösen a Dávid Ferenc Egyletben kifejtett munkássága mutatja.

És milyen volt Boros Jenő, mint tanár? Ideálista, mint a legtöbb tagja ennek a viharvert szegény gárdának, akik ismételgetik egymást biztatólag, hogy bár rögös, de gyönyörüséges út a tanári pálya, mert a tanitók a tanitás lelketnevelő szent munkáját végzik, azt a munkát, amivel épitik a világot, holott a valóság az, hogy a tanárok törődéses munkájuk erkölcsi felelősségének hordozása mellett robotolják az önfeláldozás lendületével a nyomoruság mindennapi hősiességét. Még szerencse a tanárra, ha olyan kedvező környezetbe juthat, mint amilyenben Boros Jenő volt. Egy olyan tanári karba, ahol sohasem láthatta, hogy társai egymás húsába beletéptek volna, ahol nem voltak ködevők, félemberek, hanem olyan környezetbe került, ahol nemcsak kritizálták, hanem szerették is egymást, ahol nemcsak prédikálták, hanem cselekedettel is bizonyitották a Jézus által hirdetett szeretetet. A felekezeti tanárságot még ilyen környezetben is nap nap után meg-megcsapkodja a nincsenség hulláma, de azért a tanárok továbbra is javithatatlan ideálisták maradnak és büszkén dolgoznak és igyekeznek az induló lelkeket megtölteni eszményekkel, örökkétartó igazságokkal, mert tanári kötelesség megnyitni az igazság kapuját s az erkölcsi erők örök kutforrását.

Az ideálista tanárnak ezt a kényes nevelő és oktató munkáját végezte Boros Jenő hosszu éveken át a legnagyobb buzgósággal. Tudta és érezte, hogy az unitárius tanári állás nemcsak a kenyérkereset egyik megtisztelő válfaja, hanem egész egyházunk erkölcsi alapja, mely ha megdöl, minden értéket magával ragad.

Munkájában mindig a pedánságig pontos, távol állott a sárga bálvány imádásától, tisztakezü ember volt. Magatartásában volt intelligencia, volt benne gyöngédség, finomság, udvariasság, de mégis inkább komor tartózkodó, magábazárkozott egyéniség, aki lelkierejével igyekezett legyőzni a test gyengeségét. Néha a megértő szelidségből a pattogó határozottságig is eljutott s most már tudjuk, hogy ez a testileg kikezdett ember idegessége volt. Tanácskozásaink közben sokszor a hallgatás arany evangéliuma mögött maradt, mert bizonyára tudta azt, hogy a hallgatás néha éppen olyan sokatmondó beszéd, mint a legvilágosabb nyilatkozat. Természete határain tul ő sem mehetett s átengedte a mennydőrgést azoknak, kiknél olcsó a szó.

Vihar után következő csendes időszakban kezdte meg a főgimnázium igazgatását, hogy áldás és élet áradjon továbbra is

az eddig még épségben maradt szenttüzhelyről, de válságos pillanatban ragadta el a kegyetlen halál, éppen mikor a legnagyobb szüksége van az annyira féltett intézetnek a védő karokra.

Cselekedeteiben olykor az ifjuság elevenségét az öregkor bölcseségével párositotta. Házunk füstölgő romjai fölött öntudatosan elfordul minden pártoskodástól s egyetemes eszméket, egyetemes érdekeket tartott szem előtt, figyelt arra, hogy kevesen vagyunk, meglátta a kényszerü iskola-politika sorsdöntő lényegét s a leépités végrehajtása mellett foglalt állást.

Még nem régen láttuk egyenes alakját az iskola ügyben fáradozni s éppen ezért szivünk megrendült, midőn nemsokára megjelentünk betegágyánál. Rettenetes dolog halva élni, rettenetes az, mikor fáj az élet. Kezét nyujtotta nekünk, de a két szeme, mely végzetesen nem tudott hazudni, kételkedőkké tett minket, hogy vajjon tudomást vett-e érdeklődő részvétünkről? Nem jött szemeiből vigasztalás fénye, reménység éltető sugara. Hiába lövelte feléje tekintetét gyöngéden a szerető unokanővér, mert az ébresztő rokoni csókra is csak fájdalmas könyhullatás volt a néma, de mégis annyit mondó felelet.

Szomoruan végződött az arasznyi élet, melynek emberi tragikuma abban van, hogy fájóan kellett éreznie, hogy milyen közel van egymáshoz a magasság és mélység.

Irtózatosan megküzdött a halállal. Mint rendesen, most is a halál volt az erősebb, de itt maradt az, ami az emberben salakmentes, tiszta és nemes volt, hogy emlékeztető, hogy tanitó és példaadó legyen mindörökre!

*P. Szentmártoni Kálmán.*

## Hogy is állunk azzal a metafizikával?[1]

Balázs Ferenc testvérem e folyóirat januári számában[2] bírálatot irt egy dolgozatomról, amelyben Dávid Ferenc alakját igyekeztem megvilágitani a lélektan ujabb eredményei alapján. Ebben a birálatban keményen támadta állásfoglalásomat, amiben semmi különös nincsen. Annál furcsább (s tulajdonképen ez késztet, hogy tollat vegyek a kezembe) az a merev álláspont, amelyet kritikusom a ma élő tudósok egyik legnagyobbikával, a kétségtelenül zseniális uttörővel: E. Sprangerral szemben elfoglal.

Azt, hogy e sorok iróját „kritikátlan dogmatikusággal“, vagy „egy talmi papot (hecckáplánt?) megszégyenitő düh“ hordozásával vádolja meg, vagy hogy azt állitja róla, hogy „a felvilágosodásnak legtajtékozóbb ellensége,“ aki már nem is „az unitárizmus utján“ jár, mondom: ezt mind könnyen el lehet nézni és zsebre lehet tenni, hiszen ennél még keményebb dolgokat mondottak kritikusok az általuk megbirált mű irójáról. Az is mellékes, hogy ilyen esetekben igazuk volt-e és van-e a kritikusoknak vagy pedig nem.

Az ügynek ezt az oldalát tehát hagyjuk csendesen nyugodni. Azonban a birálat egy része, legalább is annak egyik mondata szinte torkaszakadtából kiált a helyesbitésért. Ez a mondat igy hangzik: „a Spranger-féle lélektani tipusalkotás teljes tudománytalan (!) az nem más, mint a német metafizikai okoskodás egyik igen jellegzetes, de használhatatlan (!) terméke.“

Igy bizony! igy hangzik az a mondat, amely miatt nagyon szégyelem magamat. Én szégyelem magamat, aki az egész tanulmányt Spranger rendszerére épitettem fel. Szégyelem magamat azért, mert alkalmat adtam arra, hogy erről a zseniális felfedező-

[1] Ez a cikk korábban beérkezett, de tárgyhalmaz miatt a megjelenése késett.

[2] *Balázs Ferenc:* Dávid Ferenc és a szellemtudományok. Keresztény Magvető 1936. évf. 1. sz.

ről ilyen szavak jelenhettek meg egy magyar tudományos folyóiratban. Nem mondom azt, hogy a nagy tudományos tekintélyek kritikátlanul követhetők, vagy hogy egyáltalán nem javithatók és saját tapasztalataink által nem helyesbithetők.

Ennyire begyepesedett dogmatikus még én sem vagyok. Magam is hosszu utat jártam be, amig saját eredményeim egyeztek Sprangeréval, sőt azt is elárulom, hogy Spranger metafizikai nézeteivel nem is egyezik teljesen az én felfogásom; mégis, tagadhatatlan az az óriási eredmény, amit ez a tudós a lélek metafizikai alkatának kutatásában elért. S ezt az eredményt nem tudom letagadni még akkor sem, ha történetesen németnek született. Hiába ajánlgatja nekem az én kedves kritikusom, hogy inkább az angol lélektant igyekezzem megismerni, mert ezzel nem sokra mennék, hiszen az angol tudományosságnak alig van sejtelme a metafizikáról. A bölcsészet világában közismert az az áldatlan szerep, amit éppen az angol filózofia legnagyobbjai (Locke, Hume) töltöttek be a metafizika szétrombolása körül. Ma nagy fáradságok és küzdések árán sikerült csak visszahóditani az emberi elméket a metafizikai nagy igazságok számára. Én jól, elég jól ismerem az ujabb valláslélektan két legnagyobb amerikai-angol müvelőjét: *James*-t és *Leuba*-t. Megismerkedtem velük akkor, amidőn a misztikusok lélektanával foglalkoztam. Mindkettőnek a hatalmas munkáját olvastam és alaposan olvastam, de sajnos egyiket sem használhatnám arra, amire a szellemtudományi lélektan alkalmas. Kritikusom ugy csinál, mint az az ember, aki barátjának fogót ád szögbeverésre és kalapácsot szögkihuzásra. Én tisztában voltam azzal, hogy *mit akarok* csinálni és azzal is, hogy ezt milyen eszközökkel érem el. Ravasz, Thieneman és Borbély *értékelő, sőt metafizikai* álláspontját sohasem sikerült volna pusztán leiró lélektani eszközökkel megtámadni. Köszörükővel nem tudok fát nyesni, csak a fanyeséshez szükséges kést, vagy ollót élesiteni. Az angol eredmények az én céljaimra valóban hasznavehetetlenek voltak, de azt a merészséget mégsem követném sohasem el, hogy az angol tudománynak a lélektani *leirás* terén elért hatalmas eredményeit *önmagában* is hasznavehetetlennek bélyegezzem, mint azt kritikusom Spranger nagyszabásu, de másnemü eredményeivel kapcsolatban teszi. Az lehetséges, hogy a pusztán leiró, u. n. biologiai lélektannal foglalkozó, nem sok kedvet érez az u. n.

embertipusok, a veleszületett alkatok kutatására, bár még az ilyen irányban kutató tudós sem menekülhet egészen a tipusalkotás metafizikaszagu „tudománytalanságaitól“ (l. vizuális, akusztikus, motorikus tipus). De azért, mert ő nem érez kedvet erre, azért mert ő nem a metafizikai és érték elméleti kutatásokra hajlamos tipusba tartozik, ezért nincs joga henye ostobáknak és képzelődő négylábuaknak bélyegezni mindazokat, akik véletlenül arra kaptak a felsőbb hatalmaktól megbizatást, hogy a sokrétü, szines életnek éppen a metafizikai oldalát kutassák. Vajjon nem inkább ez az állásfoglalás alapszik-e vaskos elfogultságon és „kritikátlan dogmatikusságon?“ Vajjon nem éppen ez az az u. n. struccpolitika, amely azt mondja: mivel én nem látok az életben metafizikai problémákat és mélységeket, tehát azok nem is léteznek? Rábizzuk az olvasóra, hogy itéljen a kérdésben tiszta lelkiismerettel és igazán.

Ha valaki a metafizikát szivből utálja és mindent megtesz annak lecsepülésére, akkor én két dolgot gondolok magamban: *a)* vagy *sajátos* lelki alkata készteti erre az illetőt, vagy *b)* valamiképen *érdekében áll* ez a magatartás. Harmadik esetet még elképzelni sem tudok. Ámde kritikusom lelkész, aki lelki alkatánál fogva *nem lehetne* metafizikaellenes, amikor a teologia tulajdonképen nem egyéb, mint a metafizika templomának legbelsőbb szentélye. Különös, hogy egy arra hivatott lélek illatos áldozati tüz helyett becsmérlő szólamokat és megbélyegző megállapitásokat helyez el a Szentek Szentjének oltárán. Arra, hogy érdekében állna az igy viselkedőnek ez a magatartás, jelen esetben szintén nem gondolhatunk. Mert ugyan mit ártana kritikusom nagyon szép és nagyon helyes, falunemesitési törekvéseinek az, hogy a metafizikai értékeket és valóságokat is figyelembe veszi? Vagy ugyan mit árthat a metafizika az istenhit nagy és magragadó gondolatának? *Sőt éppen mindakét törekvést megalapozza és értelmessé teszi.* Ez pedig — unitáriusok előtt — csak nem hiba, amiért érdemes volna valamilyen érdekből a metafizika ujraébredő szelleme ellen küzdeni. Hiszen mi unitáriusok talán csak nem vagyunk annyira konzervativok, mint kritikusom és nem félünk annyira az *uj metafizikai szellemtől* és tudományosságtól, mint ahogy ő remeg tőle.

A lelkészek falusi népnevelő tevékenysége semmi kárt sem fog szenvedni azáltal, hogy szemüket a magasságok és kémlelő csövüket a lelki mélységek és valóságok felé irányitják. Sőt nyer-

nek vele: nagy hitet és Istenben gyökerező erős elszántságot, hogy a társadalmi bajokkal megküzdhessenek. Nem abban van a hiba, hogy a lelkész a nép szervezésével és gazdasági állapotának javitásával, szövetkezeti propagandával foglalkozik. Istenes dolgot müvel, ha ezt teszi, mert enélkül, csak eszmerágó, felleghajtó, hóbortos figura lenne a társadalom szemében és méltán. A hiba ott van, hogy elfelejtjük, hogy a társadalmi tevékenység *csak* következmény, egy erős hitbeli (metafizikai)meggyőződés következménye. *Tehát nem elsődleges valami, hanem másodlagos.* Ha van valami, ami közfelfogásunkból kiirtandó, az épen az a gondolkodásmód, amely a lelkészt *elsősorban* aféle gazdasági tanácsadónak nézi, mert enélkül ugy sincs semmi értéke a faluban. Tessék csak nagy erővel az orrára koppintani az ilyen okvetlenkedőknek, de ugyanakkor megrostálni a teologiai főiskolát is és csak olyan jelölteket kibocsátani a nép közé, akik istenes élettel, evangéliumi hittel uj életet tudnak teremteni a romokon és uj értelmet adnak és uj magaslatot készitenek a lelki értékek *tisztelete* számára. Olyan lelkészekre van szükség, akikre *elsősorban azért* áhitozik a falu, mert ők az evangéliumnak testet öltött igazságai! Akik nélkül nem tudna megmaradni a falu, mert a saját magasabbrendü énjét veszitené el, ha nélkülözni kellene személyüket. Ehhez azonban, ilyen személyiségek neveléséhez metafizikai, azaz létünk titkos mélységeibe vetett rendithetetlen hit kell. Azután — jöhet a szövetkezet, a többtermelés, a sport és még nem tudom mi s jönnie is kell. De csak másodsorban és következményképen.

Ami pedig egyházi iróink metafizikaellenes kirobbanásait illeti, arra még csak egy megjegyzésem van. Ha már éppen anynyira megüli a lelküket az a sötét metafizika, legyenek szivesek legalább higgadt formát és tárgyilagos hangot használni. Mert nyelvöltögetéssel semmire sem megyünk. Azzal, hogy egy uttörő nagy elmét, mint Elizeust egykor a gyermekek, kicsufolunk, nem lesz kisebb annak prófétai ereje, illetve tudásbeli nagysága. Bizony nem! Legfeljebb mi leszünk kisebbek általa. No, de ezt talán mégsem akarjuk?!

*Iván László.*

## Adatok a calnic-i unitárius egyházközség történetéhez.

A calnic-i unitárius egyházközség alakulásának ideje az 1566–1570-es évekre tehető, amikor a Kálvint követőknek itt már rendesen megszervezett egyházközségük volt. Az unitáriusok fennirt évek valamelyikében váltak ki a református egyházból, de azért több mint száz éven keresztül, 1674-ig a templomot közösen használták, amely esztendőben templomot építettek. A harangokat még ezután is, egész 1766-ig közösen használták, valamint az erdőt is 1817 ig, amelyről még alább részletesebben lesz szó. Ez a kis esemény a székely nép vallásos türelmét nagyon szépen jellemzi, különösen, ha azon kor embereinek elfogultságát és erkölcsi korlátoltságát elgondoljuk. A mai demokratikus és liberális világ emberei a régmult egyszerü embereinek szép példáin okulhatnak.

Minthogy a jegyzőkönyvek 1755-ben, az anyakönyvek pedig 1782 ben kezdődnek, eddig az időig az egyházközség részletesebb történetéről keveset tudunk. Olyan irott emlék, mely az elszakadást, illetőleg különválást bizonyitaná, vagy a templomnak, a harangoknak és erdőknek a közös használatát körülirná, szabályozná, nem maradt. Lázár István püspök által 1789 március 11 és 12-én tartott Generalis Visitatió jegyzőkönyvében, amely a legapróbb részletekre is kiterjed, a templomra vonatkozólag ez áll: „vagyon ezen funduson egy templom, kőből, amelynek napkeleti oldalán a vakolatba az épitési év, feléje ezen betük: A. E. van bevésve." Ez évben szünt meg a reformátusokkal a templom közös használata. A reformátusok megmaradtak a régi közös templom birtokában és használatában, amely ma is meg van, az unitáriusok pedig az ujonnan épült templomukat vették használatba. Szájhagyomány szerint ez évben a régi közös templom is kijavittatott, mennyezete leszedetett s az unitárius templomra felépittetett.

Körülbelül 107 évig használták közösen a templomot egyet-

értő békességben, mert ily hosszu idő alatt semminemü háboruság, perlekedés nem volt köztük, sem a templom, sem a harang, sem pedig az erdők miatt, mert ha lett volna, a megosztozáskor ezt bizonyosan feljegyzik.

## Templom, torony.

A templom, mint fennebb látók, 1674-ben épült. Nagyobbszabásu átalakitáson 1758-ban ment keresztül, amikor részben szép és uj mennyezettel láttatott el és 1823-ban, mikor a földrengés miatt annyira megrongálódott, hogy használhatatlanná vált. Az egyházközség még ezen évben „könyöradományhoz volt kénytelen folyamodni, mert kasszája egészen kiürült a közvetlen megelőző évben.“ A könyöradomány gyüjtésére annyival is inkább rá volt utalva, mert első orgonáját is ekkor szerezte.

A templom mennyezete a két felekezet különválásakor javitást igénylő közös templom mennyezetéből készült, de csak részben, mert amidőn 1758-ban kibővitetett, a kibővités folytán több kocka uj anyagból készült s ezek inkább is meg vannak kopva, mint amazok. A mintegy 90 cm. hosszu és 80 cm. széles kockákba festett különböző alakok, mint koszcruk, tulipánok, fehérbárány stb., mind szabadkézi rajzok, magyar stilusban festve. Ugyanezekkel egy időből valók a nyugat felőli karzat festményei, ezek között Székely Mózes ardeali fejedelem cimere is, melynek egyik tábláján ez az irás van: „. . . g ujjitatott az Urnak háza A'mikor a gyülekezetnek volt lelki Tanitója Hévizi Mihály, curatora Bedő Ádám 1758.“ Székely Zsigmond, egyik elődöm ezt jegyzi meg ezen tábláról, amelyen több irás is van: „ezen a táblán lehetett a templom első épitőinek neve és az épités ideje s még ki tudja mily számos és fontos adat feljegyezve. Nem lehetetlen, hogy idővel ez is kiolvasható lesz, mert a régi irásból most is sok betü látszik s hova-tovább mind több és több tünik elé a felső festék porladozása következtében.“ A mennyezetnek ugy a későbbi (1758), mint a régebbi festményei, szakértők véleménye szerint, keletkezési koruknak remek alkotásai Valóban ritkák ma az ilyen festmények, melyek épen ezért ngy értéket képviselnek.

Van még a mennyezeten, a szószéktől kissé délkeletre egy kocka, amelyen irás van, de amelyet alulról kiolvasni nem lehet. Csak az „Amen“ olvasható ki tisztán. A tervbe vett ujitás folytán,

amelynek költségeire a derék és megértő calnic-i hivek máris szép összeget jegyeztek, egy szakértő talán kifogja olvasni, ami, hiszem, valami hiteles adatot nyujt vagy a templom épitésére, vagy a mennyezet festésére, vagy az egyházközség korábbi történetére vonatkozólag. Ha pedig a régi közös templom mennyezetéről került ide, akkor arravonatkozólag tartalmaz becses adatokat. A javitás alkalmával ezen kockára különös gondot kell forditani.

A torony fából épült és 16—18 méter magasságu. Érdekes épület. Kizárólag fejszével és furóval van készitve. Fürészelés még a bevágásoknál sem látszik, sem az összeeresztéseknél. Faszeggel van megszegezve mindenütt. Csak 47 év elteltével, 1828-ban erősitették meg a harangok iránti négy szegletén 17 font és egy fertály vasból készült karikákkal. Ez a kötés 1890-ben ujra megerősittetett.

Az 1789-ben tartott Gen. visitatió jegyzőkönyvében ez van irva: „Vagyon egy cserfa talpakra, ugyan cserfából köttetett alkalmas magasságu, zsindely fedél alatt álló harangláb, két feljáró grádiccsal, a szarvazatja kerek, a tetején egy vitorlás bádog gomb, melyet Gyöngyösi József csináltatott, két uj harangok benne. Épült 1781-ben, mint a vitorlán való numerusból is látható". E leirás csak annyiban téves, hogy a szarvazat nem kerek, hanem pontosan nyolcszegletü és csak a tetőn, ahol a szarufák egymás mellé esnek, válik kerekké.

Daniel Elek 1821. dec. 18-án igéretet tesz, hogy a torony fedelét a saját költségén veres szinre festeti. Hogy ez megtörtént-e, arról nincs emlités.

Több izben volt ujra festve, legutoljára 1929-ben.

Ezen torony a székely épitési stilus igazán remek müve. Mint müemlék, nagy értéket képvisel. Nagyon sok látogató volt és van, amit főleg gr. Kálnoky Hugó, a müemlékek nagy barátja, figyelmességének tulajdonithatunk, aki nemcsak a hazai, hanem a külföldi régiség kedvelőinek figyelmét is felhivta az épitési és festési remekeknek megtekintésére és megismerésére. Igy nézték meg, hogy csak a külföldieket emlitsem meg, a többek között dr. Philesp Hermann, a ki eltávozóban magyar nyelven igy szólott: „Köszönök neked Isten, hogy meglátogathattam ezt a tornyot és templomot", dr. Kurt Hirschler berlini egyetemi tanár, ki a templomot, tornyot és cinteremben levő nagy cserefát, a mely 200 éves-

nél is idősebb, lefényképezte és azt igérte, hogy az ardeali müemlékekről egy albumot fog kiadni, amelyben a mi tornyunk, templom és karzat festményei is benne lesznek. Ezt az albumot gr. Kálnoky Hugó úrnál láttam, de a calnic-i müemlékek nincsenek benne. Miért maradtak ki, nem tudni. A templom mennyezetét, a koronát dr. Balogh Jolán a budapesti iparmüvészeti muzeum tisztviselőnője is lefényképezte. A korona nyer e meg nagyon a tetszését és ugy nyilatkozott róla, hogy ilyen szépet és értékeset még csak egyet látott.

## Szószék, korona és orgona.

A szószék kőből van, négy feljáró lépcsővel. A templommal egy időben épült. A felette levő korona 1782-ben készült. Eredetileg 9, vagy 10 szinre volt festve. 1896-ban ujra festetett, amikor a rajta levő irások is befestettek. Székely Zsigmond akkori lelkész az 1789-ben tartott Gen. visitatió jegyzőkönyvének azon lapjára, ahol a koronán levő irások levannak jegyezve, ezt irta: „sajnos nagyon kopott volt a korona s igy kellett tennem, magam festettem be. Itélet engem illet. Vállalom."

A koronán ez az irás volt, amint ez az 1789-ben tartott Gen. visitatió jegyzőkönyvében olvasható: „I. Pét. 4:2. Legeltessétek az Istennek seregét, mely a tű gondviseléstek alatt vagyon, nem kényszeritésből, hanem örömmel. V. 4. És mikor megjelenik a Pásztoroknak ama Fejedelmek, elveszitek ama dicsőségnek fonyadhatatlan koronáját. Tartsd meg, ami nálad vagyon, hogy senki a te koronádat el ne vegye. Apost. 3, 11. És a süveget az ő fejére tevén, tegyed a süvegen felül a szent koronát. Exod. 29. 6." Isten segedelmével a kálnoki unitária szent ecclesia számára épittetett ez korona Bözödi asztalos Fülöp Dániel által a szent ecclesia költségén 1782-ben Haranglábi Mihály papságában 1782." Mostani állapotában is, amint ezt a szakértők megállapitották, nagyon szép, de eredetiségéből nagyon sokat veszitett. A rajta levő fehér galambok rendre-rendre lehullottak; a tetején levő Pelikán madárra, mely a fiait önhusával táplálja, az ugrani készülő him oroszlán; a sürün egymás mellett álló, fából készült és aranyozott bojtok mind hiányoznak. Ezek azonban, mint Székely Zsigmond megjegyzi, a korona karimáján belöl csomóba rakva, hiány nélkül megvannak.

Az orgona 1822-ben készült. Javitva 1896-ban és 1930-ban volt. Előbbi javitás alkalmával egy uj fuvó és előljátszó asztal készitetett. Ez az orgona „az ecclesia cassája megterheltetése nélkül", tehát a hivek önkéntes adományából készült. Az 1896 évi javitás alkalmával a szélládába ragasztott papiroson ez a felirás volt: „Tsinált engem szemerjajai Serester Dávid Boldisár Tamás ur orgona mester leányával Máriával Anno 1802".

## Harangok.

1776-ig a harangok a reformátusokkal közösek voltak. Ez évben, mint az ecclésia akkori Libellusában látható, a reformátusok a közös harangból az unitáriusokat kifizették. 1773-ban egy uj harangot öntettek, melynek felirata ez volt: „In Gloriam Unius Veri Dei et Filii eius Jesu Xti honorem sumptibus ecclesiae Unitariae Kalnokiensis." Ez 208$^1/_2$ fontos. Ára 208 mf. volt. 1787-ben ismét egy 150 fontos és három fertályos harangot öntettek ezzel a felirattal: „Öntette a sepsi-kálnoki Unitaria Ecclesia az egy Isten dütségére a maga költségével. L. I. Kor. 8. 6." Ez 117 mf. 75 drb. került. Ez a háboru alkalmával elvétetett s helyette 1924-ben, közadakozásból egy ujabbat öntettek.

## Ingatlan és ingó javak.

Mind az 1789-ben, mind az 1828-ban tartott Generalis visitatió alkalmával az Ecclesiának mindennemü javai a legrészletesebben számba vétettek. Elsöbben a belső, azután a külső ingatlanok, még pedig dülök szerint megnevezve és nevek szerint szomszédositva. Ez igy látható az 1816 májusban készült „Conscriptio" 2-ik lapján a 3-ik pont alatti „Circumvitinató"-ban is. Itt vannak felsorolva a szántóföldek, kaszálók, külön-külön amint az Ecclesia, pap és mester használta. Ezek némi változással ma is megvannak; továbbá az erdők is amelyek a reformátusokkal közösök voltak. Ez utóbbi a levéltár I. csomó 4. sz. a. az 1817. február 15-én kelt osztálylevélben is megtalálható. E szerint a megegyezés egyetértő békeséggel megtörténvén, a közös használat megszünt. Az osztálylevélben kitüntetett megosztás alapján lett az arányositás után az 1870-es években az illető egyházközségek nevére telekkönyvezve. Ezen erdőknek tulnyomó része mind a két egyházközségtől kisajátittatott, ugy, hogy a 183 holdat kitevő erdőből ma csak 32 hold az egyházközség tulajdona.

## Ezüst és ón urasztali edények.

Van egy csucsives ezüst, kivül-belől aranyozott pohár, V. E. betük vésve rája. E pohár alá egy ezüst kis tányér, mely ugyancsak kivül-belől aranyozva van, szintén V. E. betük vannak rávésve, a szélén valami cikk-cakkos rajz, vagy cimer, az alján kivül K. betü. Köpeczi Sebestyén József meghatározása szerint 1525—1530-ból valók. A kettőnek értékét 50.000 lejre becsülte.

Továbbá egy ón urasztali tányér, melynek a karimáján I. G. D. G. 1674. betük látszanak. Ez óntányér a templomépités évében adatott, valószinüleg azok által, akiknek nevük kezdőbetüi rávannak vésve. Mint régiséget, érdemes megőrizni és becsben tartani. Van egy négyszegletü, srófos kétkupás ónkanna, ez az irás van rávésve: „az Unitária ecclesiának a maga költségével renováltatta K. Ü. G. S. 1798.“ Megint van egy kerekfedeles double ezüstkanna és ily anyagból egy urasztali pohár, belől aranyozva. Mindkettő Gyöngyösi Gáborné, Nagy Juliánna ajándéka.

Egy ezüst urasztali pohár, belől aranyozott. Barabás István, Calnic szülötte, édesanyja emlékére ajándékozta.

Egy urasztali ezüst tányér, melyet Bálint Károly és neje, Göncz Ágnes ajándékoztak.

Egy ón keresztelő kanna, fedeles, mely a XVIII. sz. elejéről való.

## Urasztala.

Kettő van. Egyik egyszerü, fenyőfából készült a mult század elején, jelenleg nincs használatban. A másik massziv, tölgyfából készitve, magyar motivumu virágokkal, melyek bele vannak vésve és sütve, valamint a rajta levő irások is, melyek a következők: „A kálnoki unitárius egyházközségnek, szülőik emlékére adományozták Barabás István budapesti unitárius lelkipásztor és Szabó Lászlóné, Barabás Rózália.“

## Urasztali abroszok, pohárteritők és szószéktakarók.

A régebbiek közül az 1789-ben tartott Generalis visitatió jegyzőkönyvében hat darab van feljegyezve, de már 1828-ban ugyancsak a Generális visitatió azt jegyzi fel, hogy csak az első van meg, a többi Bedő Ádám curátorságában ellopatott. Ezek helyett adományozott egy darab, két szélből álló házigyolcsból, szép tarka virágokkal, zöld, sárga, veres selyemmel varrott teritőt

ezzel a varrott irással: „A kálnoki unitária Ecclesiának MDCCXC-ik esztendőben, Szentgyörgy havának 6-ik napján, Bedő Ádám curátorságában Zoltáni Czirjék Mária, nagyborosnyói Bartha Andrásné.“ Van ezenkivül még egynehány teritő, igen szép varrottasok, de annyira elszakadoztak, hogy használni már nem lehet, azonban az ezeken levő himzések megérdemlik a megőrzésüket. A legujabb időben Mihály Andrásné Kovács Ilka ajándékozott egy igen szép damaszk urasztali teritőt és leánya Incze Jánosné pedig egy gyönyörü himzett pohár teritőt.

Szószéktakarók is vannak a régebbi időből, de ezek már nincsenek használatban. Ujabb időből való a ma is használatban levő igen szép, sötétzöld posztóból készült szószéktakaró. Ezt Vaska Mózes és neje Mihály Mária ajándékozták.

## Anya- és jegyzőkönyvek.

Anyakönyv 4 kötet van. Kezdődik 1784. Van egy kötet 1780-ban kezdődött rendeletek tára. Egyházköri vizsgálószéki jegyzőkönyv két kötet. Magtári és pénztári főkönyv, különféle alapok számadásos könyve és családkönyv.

## Püspöki vizsgálatok, lélekszám.

Püspöki vizsgálatok az alább következő sorrendben voltak tartva: 1761-ben Agh István, amikor lélekszám 183 volt, 1789. Lázár István, mikor a lélekszám 215, 1828. Körmöczi János, mikor lélekszám 287, 1888. Ferencz József, mikor lélekszám 295 és 1930. Dr. Boros György püspökségek alatt, mikor a lélekszám 303 volt.

## Papok, mesterek.

A legelső pap, akiről a jegyzőkönyvben emlités van Hévizi Mihály, 1761-ben már itt volt. Ezen évben szerveztetett a mesteri állás. Esperes volt. Körültekintő egyházépitő derék pap. Utánna következik Kovács Keresztes. Körijegyző is. Nagyon szép irása volt, amint a jegyzőkönyben látható. 1782-ig volt itteni lelkész. 1782—1817 ig Kőrőspataki Sántha István ki honesta vacantiába kéredzett, 1817—1825-ig derzsi Egyed János, ki innen Dézsfalvára ment, 1825—1863-ig Kaádli Boér Mihály, 1863—1889 ig Ütő Dániel, 1889—1917-ig Székely Zzigmond, 1917—1926-ig Biró István, 1926—1934 október 1-ig Kovács Imre, 1934. október 1-től Rostás Dénes.

Énekvezér-tantiókról még kevesebbet tudunk. 1789-ben Benke Ferenc volt a rektor. Róla ez a feljegyzett panasza van az ecclesiának, hogy 1-ször: szerfelett morosus ember, sőt 2-szor indulatjában magát compessalni nem tudja, melyből bátorkodott mondani, mit gondol mesteri hivatalával, 3-szor akármelyik hallgatójával piszkolódni kész, 4-szer fejszével agyon akarta vágni a maga lelkipásztor társát s ottan-ottan prostitutióval illeti. Ugy irják, hogy Jókainé Laborfalvi Benke Rózának ez volt az édes apja. Innen csakugyan, nem tudni hová, elment. 1813-ban Farkas Mózes volt mester.

Ujabb időben Kovács Mózes volt énekvezér, a ki Sâncraiura ment s ott is halt el. Utánna Ütő Gábor, ki jelenleg nyugalomban él. Jelenleg Hosszu Ferenc az énekvezér.

## Gondnokok.

A gondnokok sorából kiemelendő Bedő Ádám, ki 1761—1795., tehát 34 évig volt gondnok. Alatta rendeztetett a kepefizetés, még pedig a general commando Regiment parancsolata szerint, 1793. szept. 13-ik napjától a pap és mesternek járandó gabona- és fakepe a következő módon van szabályozva: akinek 12 kalangya ősz- és 12 kal. tavasz-gabonája terem, a papnak 12 kal. ősz- és 12 kal. tavasz-gabonát, az énekvezérnek ennek felét köteles fizetni. Ezt tartozik fizetni az oly ember is, aki megházasodott és az apja házánál lakozik, de a saját földjén a 12 kal. megterem.

Fából minden igával biró ember 1 szekér fát köteles fizetni, amelynek $^{2}/_{3}$-a papé, $^{1}/_{3}$-a mesteré. Ezután következnek: Ütő István, Ütő Gábor, Ütő István, Ütő Bálint, id. Bedő Lajos, Szabó Zsigmond, id. Mihály András, Bedő Lajos, Mihály András és Ütő István.

## Ujabban tett kegyes adományok.

Özv. Bartók Józsefné Bedő Terézia, aki gyermektelenül halt el, 2 darab 3—3 vékás szántóföldet azzal a kikötéssel hagyományozott az egyházközségnek, hogy az egyik a lelkésznek, a másik az énekvezérnek halála után is fizesse az ő kepéjét. Követésre méltó példa.

Néhai Dr. Bedő Albert volt országos főerdőmester, m. kir.

földmivelésügyi miniszteri államtitkár, Magyar Tud. Akadémia tagja, országgyülési képviselő az édes atyjától kálnoki Bedő Lajos volt unitárius lelkésztől örökölt birtokát, egy puszta belsőséget s mintegy három hold földet az egyházközségnek hagyományozott. Saját kivánságára holttestét Calnic-ra szállitották s édesanyja közelében alussza örök álmát.

Kovács Károly szintén két drb. földet azon föltétel mellett adományozott, hogy egyiknek terménye a lelkészi kepét halála után is örökké fizesse, a másik pedig adassék haszonbérbe s a haszonbér tőkésittessék mindaddig, amig annak kamatja az egyházközség adóját fizetni tudja.

Vajha e lelkes adományozók példáján felbuzdulva, mind több és több követője lenne az áldozó erényeknek.

*Kovács Imre,*
nyug. calnic-i unitárius lelkész.

---

## Csalódás.

Egy érzés indul a szivedben el
Valaki felé s élni, nőni vágy...
Szeretet csiráz abban nesztelen
S lényedre édes ünnepet lehel.

Epedve várod, félve remegőn:
Megtalálod szeme napsugarát?
Rokon a lélek, kihez igyekszel?
Virágba bontja zendülő csirád?

Fagyos szemsugár lövel hidegen
S mimóza virágként bezárul szived...
Dérütötten hull a szeretetcsira:
Jaj! az a lélek szörnyü idegen.

*Ürmösi Károlyné.*

## A megujhodó angol unitárizmus.

Jelen századunk fordulópontot jelent az ember vallásos és társadalmi életében. A nap-nap után megjelenő statiszikák és tudósitások csak részben szemléltetik azt a mélyreható változást és gyökeres átalakulást, amely a vallás és a társadalom belső szerkezetében történik. Ugyanazon erők és okok müködnek mindkettőben. Ma még tul korai volna az átalakulás kimeneteléről beszélni. Annyi bizonyos, hogy az előjelek szerint uj alapokra fogja helyezni az ember egész életét.

Minket közelről érint a kereszténység életében végbemenő folyamat. Itt a helyzet és a megoldás sokkal sötétebb és reménytelenebb, mint társadalmi életünkben. Érdekesen mutatja ezt a belső küzdelmet és átalakulást az angol unitárizmus. Mint valami érzékeny szeizmograf pontosan mutatja és szemlélteti az angol keresztény egyházak életében végbemenő változásokat. Az elmult században 406 gyülekezetet tartottak számon. Templomaik látogatás szempontjából első helyen állottak. Szellemi, anyagi életük fénykorát élte. Ma, minden anyagi erejük megfeszitésével csak kb. 340 egyházközséget tudnak kimutatni; templomaik egy pár kivételével üresek s a templomlátogatás napról-napra csökken. A valamikor hires Vasárnapi Iskola intézményük szintén a visszafejlődés jeleit mutatja. Minden téren a hanyatlás jelei. Ez a hanyatlás azonban, hangsulyozni kivánom, nemcsak unitárius jelenség; talán sokkal nagyobb arányban nyilvánul meg ma minden keresztény egyházban és szektában.

Az unitárizmus vezetői tudatában vannak ennek a hanyatlásnak. Az unitárius evangélium a mai formában elveszitette ható erejét, ezt tapasztalják minden téren. A megujhodás érdekében figyelemreméltó munkát végeztek és végeznek. Folyóirataik, gyüléseik egyik fontos pontja éppen ez, az unitárizmus megujhodása, tevékeny erővé való tétele.

A megujhodás eszközeit uj lelkészképzési formában, missziós

mozgalom felujitásában, prédikáló testvérek (világi tagok) bevonásával az egyházi életbe, társadalmi kérdésekben való határozott állásfoglalás, az unitárius evangélium kiterjesztésében az egész emberi életre stb. keresik. Nem állottak meg csupán a tények megállapitásánál; a felelősség kutatását s a mult dicsőségein való siránkozást szintén elmulasztották. Minden erőt és tehetséget a megujhodást elősegitő munkába állitottak be. Korai volna az eredményről jósolni, de az, aki résztvett évi gyülésükön Londonban, melyet május 4—6. között tartottak, lehetetlenség volt meg nem látni ennek a munkának első eredményeit. Egyhangu határozatai a munkanélküliség, nemzetközi feszült helyzet megoldására, általános béke stb., ezzel párhuzamosan az unitárius vallás terjesztésére és megujhodására mind azt mutatták, hogy a megujhodó unitárius hit nemcsak a lelkiélet területére fog korlátozódni, hanem ki fog terjedni az egész emberi életre. Különösen feltünést keltett a békejavaslatnak elfogadása, amelyet eddig minden évben a gyülés elvetett. De ezen a gyülésen szótöbbséggel elfogadta a következő javaslatot: „Mi, az Unitárius és Szabad Egyházak lelkészei és képviselői, meggyőződve arról, hogy a háboru nemcsak büntény az emberiség ellen, hanem óriási őrültség és hogy a béke sohasem biztositható fegyverek által, mi határozottan visszautasitjuk a háboruban való részvételt, vagy annak bármilyen formában való támogatását; mivel csak az igazság és szeretet szankciói által lehetséges a helyes és igazságos viszonyt létrehozni a világ népei között.“ Ennek a javaslatnak óriási fontossága van nemcsak itt az angol birodalomban, ahol az államegyház, valamint a többi keresztény egyházak elitélik és elfojtani igyekeznek a pacifizmust, hanem egész világviszonylatban. Ezzel az unitárius vallás, mint a szabad kereszténység képviselője ujból előtérbe került s alapelveihez hüen az egész emberi életet követeli, hogy azt megváltoztassa, jobbá tegye, Isten dicsőségére és az ember szolgálatára.

A megujhodási munkában tevékeny részt vesz egy kis egyesület „Union for Social Service“-a Társadalmi Munka Egyesülete. 1906-ban alakult meg; célja érdeklődést kelteni fel az Unitárius és Szabad Keresztény Egyházak között napunk nyomasztó társadalmi kérdései iránt, társadalmi munkát kezdeményezni vallásos szellemmel és hogy a vallásos szellemet a társadalmi szolgálat

felé irányitsa. Jelenlegi elnöke R. V. Holt, a Manchester College történelmi tanára, aki lelkes munkásságával életre keltette ezt a fontos intézményt és a megujhodás munkájába állította be.

Ez az egyesület május hó elején egy négynapos konferenciát rendezett Oxfordban, Manchester College épületében. A konferencia tárgyköre a szabadkereszténység és szociálizmus volt: Azoknak, akik keresztényeknek vallják magukat, kell-e egy jobb társadalmi rend felé törekedniök. Miért nem alkottak a keresztények egy keresztény társadalmi rendet. Lehet-e a kereszténység vezető napunk társadalmi kérdéseinek megoldásánál. Lehetséges-e egy keresztény társadalom. Mennyire érvényes a Marxi analysis. Milyen hatással van a modern szellem a Keresztény Egyházra és hitre? stb.... Ezeket a fontos és fordulópontot jelző kérdéseket tárgyalta a konferencia az unitárius társadalom szellemi vezetői által. A konferencia bezárásakor az elnök nagy vonalakban összefoglalta az elért eredményt s egyuttal megjelölte az irányelveket, amelyeken az unitárius vallásnak haladnia kell, ha valóban az uj ember, uj társadalom és uj szellem vallása akar lenni.

Mi megegyezünk mindnyájan abban, kezdte bezáróját R. V. Holt, hogy van valami rossz korunk társadalmi életében. Munkanélküliség, tulórázás, elégtelen táplálkozás, rossz egészségi állapot mind fizikai eredményei ennek, kisérve szellemi és erkölcsi sülyedéssel, amit nem lehet kimutatni statisztikákban, de amelynek romboló hatását érezzük és tapasztaljuk. Ez az állapot kell, hogy érdekeljen bennünket, nem mint érzelmi, hanem mint sürgősségi anyag. Mi hiszünk Istenben és emberben. Mi állitjuk, hogy a világ az embernek adatott, nem mintegy önmagában álló cél, hanem mint a fejlődés szellemi iskolája. Ezért az ember szelleme nem lehet közömbös a világ iránt; nem lehet sem ellensége, sem rabszolgája, mivel a világ az ember használatára van. A világ az nyers anyag, melyből az ember, a müvész alkot olyan valamit, amelyet eddig szem nem látott, fül nem hallott. Ez a hit azonban csak akkor lesz valóság, ha dolgozunk érette. Az életet csak ugy tudjuk átalakitani olyanná, amilyennek lennie kell, ha a mi vallásunk a valóság vallása s annak segitségével dolgozunk önzetlenül célunk megvalósitásáért.

Azok az okok, melyek ma megmérgezik az életet, nem a természetben lévő rossznak eredményei, mint ahogy az orthodox

kereszténység állitja. Valamikor lehetett vitatni, hogy az éhinség, pestis, háboru stb. a természeti rendnek az eredményei és következményei. De ma már nem lehet. Az eddigi kisérletekből tudjuk azt, hogy mindezek a bajok legyőzhetők ama gépezet segitségével, amelyet ha rosszul alkalmazunk, annyi sok kárt és veszteséget okozhat az ember lelkén és szellemén. Ezek a bajok az emberi bukás, tudatlanság, rövidlátás, önzés eredményei. Férfi és nő többet akar kapni az életből, mint amennyit ő adott az életnek. Azt hiszi, hogy ő a legjobbat kaphatja meg az életből, ahelyett, hogy inkább jobbat és többet adna az életnek. Ez keresztényi szempontból nem lehetséges. Sem nemzet, sem ember nem huzhat hasznot másnak rovására.

Ami célunk az, hogy minél több embert tegyünk szabaddá, hogy igy többet és többet tudjon megvalósitani Isten céljából s ezáltal az életet bőségesebbé teremtse. Mi fel akarjuk ébreszteni az elrejtett és meg nem valósitott erőit az embernek, hogy saját élete mesterévé tegyük és megvalósitsuk teremtő ösztöneit. Mi olyan társadalmat célozunk, amelyben minden ember önkéntesen együtt dolgozik, isteni egyetértésben, megvalósitva önmagát saját munkakörében. Ezen az uton az „én“ önkifejezésének szükségessége minden egyénnél összeegyeztethető a testvériség szükségességével, igy az első harmonia haladás folytán egy nagyobb harmoniába olvad bele. Sokan azt hiszik, hogy ez a cél csak olyan társadalomban valósitható meg, ahol egyenlőség és szabadság létezik. Igaz, hogy az egyenlőség és szabadság lényeges feltétele eme cél megvalósitásának. Ez a két feltétel azonban annyira át van szőve a céllal, hogy sokszor ugy lehet tekinteni, mint magát a célt. Ennél a pontnál vannak a legnagyobb eltérések társadalmi életünkben. Sokan az egyenlőséget és szabadságot összeférhetetlennek tartják. A fasiszta államban az egyenlőség eszméjével a szabadság eszméjét ölik meg. Miért? Ez azért történik, mivel az egyenlőség eszméje mechanikai és mennyiségi és nem keresztény. Az egyenlőség ami hitünkben a szellemi tehetségek, adományok változásán épül fel. Különböző tehetség, szellemi adomány, de ugyanazon munka és jutalom! Az a társadalom, amely egy ilyen egyenlőségen épül fel, ugy képzelendő el, mint egy nagy zenekar, ahol minden tagnak van szerepe, melyet le kell játszania hangszerén, tekintet nélkül annak nagyságára, vagy fontosságára. Ez az ön-

kéntes hozzájárulás megadása. Amidőn állitjuk, hogy minden személy egyenlően értékés Isten előtt, ugyanakkor hangsulyoznunk kell, hogy Isten célját csak ugy szolgálhatjuk, ha férfi és nő megadja a maga önkéntes hozzájárulását. Egy ilyen társadalom, és a benne levő élet változatosabb, gazdagabb és örömteljesebb lenne, mint a jelen.

Az uj társadalmi rend kialakulásánál az egyenlőség és szabadság a fontos. Az időnek el kell jönni és el fog jönni, amikor senki sem fog más ember munkájából hasznot huzni. Ha Isten célja az, hogy személyiségeket teremtsen ezen a világon, ugy ez a cél csak szabad férfin és nőn keresztül tölthető be, de nem rabszolga vagy gép révén. A világ története egy folytatólagos fejlődést mutat a szabadság magasabb foka felé minden visszaesés és bukás ellenére is. Igy hinnünk kell, hogy a szabadság lényeges feltétele az emberi haladásnak. De ugyanakkor hangsulyoznunk kell, hogy a szabadság nem negativuma a rendnek és törvénynek. A szabadság nem azt jelenti, hogy azt teszek, amit akarok. Ez a tapasztalatok szerint lehetetlenség és nem kivánatos. Szabadság akaratunk összhangja a törvénnyel és renddel. A szabadság és korlátozás nem ellentétek, hanem kiegészitő részek. Azok, akik jártak Angliában, még visszaemlékeznek arra, az előttünk szokatlan jelenségre, hogy az autobusz megállónál, szinházak, mozik stb. előtt a várakozók az érkezés időrendjében kettős sorokat alkotnak, minden karhatalmi segédlet nélkül. Az európai, aki hozzá van szokva a tolakodáshoz, verekedéshez az ilyen helyeken, önkéntelenül kérdezi, hát ez szabadság? Igen, ez az igazi szabadság, amidőn az egyének akaratukat összhangba hozzák a törvénnyel és renddel. Ilyen esetben több szabadság és több igazság van. Több szabadság és tartósabb béke lenne a világon, ha a nemzetek közötti viszonyt igazságos törvények által szabályoznák, végrehajtva a Népszövetség őszinte tagjai által, mint a mai anarchiai állapotban, a részleges érdekszövetségekkel.

Mi a megoldás a szabadság körüli bonyadalomban? A kimeneteli ut az, hogy felismerjük a különbséget a gondolat és a cselekmény szabadsága között. Természetesen a gondolat és cselekmény visszahatnak egymásra. De birni szabadsággal, hogy megismerd vagy megpróbáld megismerni az igazságot, megvitatni és terjeszteni azt, lényeges feltétele a helyes cselekménynek. Minden-

kinek meg van engedve, hogy azt higyje igaznak, amit Ő hisz, de nincs megengedve azt cselekedni, ami neki tetszik. És ez a fontos.

A világ nem mehet tovább a mai uton. Három ut áll előttünk:

1. A civilizáció részleges összeomlása, követve kétségen kivül egy ujnak megalkotása, alacsonyabb nivón, rengeteg veszteség és szenvedés utján. Ez a bukás utáni változás.

2. Változás a rombolás maximumával, amely abban az esetben fog megtörténni, ha a változási folyamat elé sok akadály gördül és nem akad helyes vezető a változási folyamat irányitására. Ez az erőszak utáni változás.

3. Változás a teremtés és alkotás maximumával. Ez a meggyőzés révén történő változás.

Ha el akarjuk kerülni a bukás után és erőszak révén történő változást, le kell győznünk a félelmet és kétségbeesést és jobb életfelfogást és munkára inditó erőt kell keresnünk. Jelenben két ilyen erő és életfelfogás van: a Marxi és a Keresztényi életfelfogás és erő.

A Marxi, a valóságban azonositva van diktaturával és az erőszak módszerével. Ahol az emberek hittek ebben az életfelfogásban és megpróbálták megvalósitani az életben, készek voltak ezer meg ezer embertestvért feláldozni a cél érdekében. De ha félre is teszük ezt az oldalát a marxismusnak, abban az esetben sem hisszük, hogy igazságot tudna adni az ember szellemi természetének, a világ egyetemében.

S mégis mindezek ellenére a marxismus gyorsan terjed s hivei közt ott találjuk korunk tekintélyes gondolkozóit. Mi az oka ennek a gyors terjedésnek? Marxismus erőt és reményt ad az embereknek azáltal, hogy azt hirdeti, hogy a társadalomnak azon felületei, melyek megmérmegezik életüket, arra vannak itélve, a történelemben müködő belső törvény által, hogy véglegesen eltünjenek. Ez a dialetikai materializmus, marxismus evangeliuma uralja ma a társadalmi változást célzó törekvéseket.

A másik és az egyetlen ut, ha elfogadjuk a keresztény életfelfogást. Sajnos, ennek elfogadása ma lehetetlen nagy tömegek részére, mivel ezek a kereszténységet bizonyos dogmákban való hittel, történelmi tényekkel azonositják. A mi hitünk szerint azonban a keresztény életfelfogás nem áll vagy bukik ezzel a hittel.

A kereszténység élő szellem, amely éppen élő voltánál fogva örökölni tud a multból és tulhaladni azt. Igaz kereszténynek hinnie kell, hogy egy uj társadalmi rend csak meggyőzés utján valósitandó meg. Ez az emberi haladás mai állapotában bizonyos fokokat jelent. És itt jelentkezik a legnagyobb nehézség. Ha az az uj társadalmi rend megvalósitható lenne egy szemránditás által, minden átmeneti fokozat nélkül, az embereknek többsége kész lenne feladni kiváltságait és osztozkodni az uj társadalmi rendben. De ha az uj társadalmi rend csak fokokként valósitható meg, van egy átmeneti időszak, mikor még a régi rendszer dolgozik rosszul és az uj még nincs életben. Az emberek kezdenek kételkedni, hogy vajjon megszületik-e egyáltalában az uj rend? „Hibákkal teli házban élünk, mondják, de ha ledöntjük azt, nem vagyunk biztosak benne, hogy az uj, amit épitenek, jobb lesz-e. Lehet még rosszabb is. És mindenesetre nekünk élni kell valahol eközben; egy rossz ház is jobb, mint semmi."...

Csak abban az esetben, ha az emberek nem rémülnek meg, a kételkedés nem tör ki, valósitható meg az uj társadalmi rend, az alkotás és teremtés maximumával.

Mi a kötelességünk nekünk, mint szabad keresztényeknek?

1. Nem az egyesületnek, vagy az egyháznak kötelessége az uj társadalmi rend tervének elkészitése. Mi még nem tudunk eleget. Ez a munka a politikai pártokra és más társulatokra vár, felhasználva a szaktudósnak minden tapasztalatát és tudását. De a társadalmi kérdések tanulmányozásának kötelessége az egyházi élet rendes része kell, hogy legyen.

2. Az uj társadalmi rend megvalósitása meggyőzés utján, parlament és politikai pártokon keresztül. Ma sokan visszavonulnak a politikától, mint amely bepiszkolja az ember életét. Ha ez a felfogás tovább terjed, csak a diktatura kialakulását segiti elő, mely még rosszabb lesz, mint a mai politika. Hogy a politikai élet annyira lesülyedt, azért van, mert a keresztények, a szó igazi értelmében, átadták az önérdeket kereső, romlott, tudatlan, kétes jellemü emberek fanatikus csoportjának. Egyesületünkben, fejezte be az elnök, minden politikai párt képviselve van, azok, akik még nem tagjai valamelyik pártnak, lépjenek be abba, amely legjobban megfelel elgondolásaiknak és vállalják ezt a tisztitó munkát.

És amikor résztvesznek az ország politikai életében, ugy kell résztvenniök, mint keresztényeknek és nem mint pártpolitikusoknak. Ha minden párton belül a tagoknak többsége első helyre helyezné keresztény voltát és csak második helyre a pártot, a demokrácia jövője és egy jobb társadalmi rend megvalósitása biztositva lenne. A konferencia, melynek előadói között az unitárius szellemi élet vezetői foglaltak helyet, ezekben az irányelvekben állapodott meg, s terjesztette az unitárius közösség elé követendő elvekként.

Az unitárius vallás szerepe az orthodox keresztény egyházakkal szemben az, hogy összhangba hozza a keresztény szociális evangéliumot a modern szellemmel. Ez a szerep kitartó munkát, hitet és erőt feltételez. Az unitáriusok létszáma, vagy befolyásának ható ereje itt nem jöhet számitásba. Ez egy hivatás, melyet meg kell valósitanunk. Itt van az unitárius vallásnak a nagy szerepe. Az orthodox kereszténységnek, amint az eddigi kisérletekből láthatjuk, nincs helye az uj társadalmi rendben. Az unitárius vallásnak nemcsak át kell mentenie a szabad kereszténységet az uj társadalmi rendbe, hanem azt ott ható tényezővé kell tennie, életté, és szellemmé. Igy majd elkerülhetjük az atheizmust és a pogány vallás különböző ujjáéledt fajait és elérhetjük azt, hogy a jövő Marx, Lenin, Stalin, Hitler, Mussolini és a többi reformátorok keresztények maradjanak és keresztények legyenek.

Társadalmi életünk a század olvasztó kohójában van. Nem tudjuk, hogy mi alakul ki az izzó, megolvadt és megolvadó anyagból. De a formák elkészitésénél befolyásolhatjuk a jövő „alakját".

Az angol unitárius hitközösség ugyanazon a belső válságon megy keresztül, mint a többi keresztény egyházak. De öntudatos munkával igyekszik ma elősegiteni az uj unitárizmus kialakulását, az oly fontos megujhodást. A megujhodó unitárius hitnek már külső alapvonalai látszanak, belső tartalmát ismerjük s igy joggal állithatjuk, hogy a megujhodó unitárizmus a jövő társadalmi rend vallása lesz s mint ilyen az egész emberi életet fogja igényelni s szellemével irányitani.

Ebben a munkában a májusi Manchester College-i konferencia fontos fordulópontot jelent; a megállapitott alapelvekkel irányt mutatott a hiveknek a régi és a kialakuló uj társadalmi rend kaoszában.

A mi életünk és helyzetünk különleges. Mi nem vehetjük át az angol testvéreink által elért eredményeket és elérnivalókat. Nekünk az ardeali életből és talajból kell kitermelnünk a szükséges tennivalókat a megujhodás és az uj társadalmi rend kialakulásához való felkészülést. Mi sokat hangoztatjuk, hogy az unitárius vallás a jövő vallása; de vajjon fel van e készülve a mi vallásunk erre a szerepre? Van-e határozott álláspontja és irányelve a kialakuló társadalmi rend kaoszában? Tud e jobb szociális evangéliumot adni az embernek, mint a marxizmus? S ha vannak hiányok és mulasztások, nem volna-e helyes azokat sürgősen pótolni és valóban felkészülni a „jövő vallása" szerepére... Az angol unitárizmus megujhodását szolgáló munka szolgáljon inditó erőül és iditson gondolkozásra. Ezekről ma nekünk érdemes és kell gondolkoznunk.

Oxford. *Erdő János.*

## A protestáns zsinattartás szabadsága Magyarországon.

— Jogtörténelmi tanulmány. —

A recatolisatio befejeztével és II. József uralkodása után (Magyarországon a protestánsok jogi helyzetét II. Lipót decretumának 26. cikkelye szabályozta). Idézés: 1790/91 évi végzemény XXVI. t.-c.[1] E törvénycikkre e helyen nyomatékosan utalok, mert Ardealban — a vallásszabadság classicus földjén — a történelmi protestáns egyházak helyzete kedvezőbb volt.

Az 1790. évi XII. 12. napjára összehívott ardeali országgyülés által alkotott törvények (Articuli Novellares 1790: 4. III. cikk) a magyarországi részletes törvénnyel szemben egyszerűen csak annak a kijelentésére szoritkoztak, hogy:

„A négy bevett vallás a kegyelmes Lipót-féle hitlevélben megrögzitett hazai törvények erejénél fogva (miután azokat a cikkelyeket, amelyek a római katholikus vallás sérelmére voltak, az 1744. évi ujabb törvények 6. és 7. cikkelyei már eltörölték) jogaik és szabadságaik, valamint szabad gyakorlásuk egyenlőségében továbbra is meg fognak maradni, az ezzel ellenkezőleg kiadott rendeletek ellent nem állván."

Ez országos törvénynél fogva az ardeali protestáns egyházak az Approbata Constitutio és Compillata Constitutio által biztositott autonomiájokat visszanyervén, kifejlődött egyházi szervezetökben, az országos törvények keretében szabadon tevékenykedtek.

[1] A XVIII. század második felének szabadabb szelleme a francia enciclopedisták korszakalkotó fellépésével indul meg és már Mária Terézia uralkodásának második felében nálunk is érezteti hatását. A felvilágosodott absolutizmus kezdett a saját érdekéből a nagy tömegek sorsával törődni s ez vallási tekintetben a protestánsokkal szemben az enyhébb elbánásban jelentkezett. A „kalapos király" türelmi rendeletei már a vallási egyjogu elbánás hajnalhasadását jelentették. Ez előzményekre, a kapcsolat szempontjából utaltam, amelyek a protestáns egyházak történelmében, jól ismerten fordulópontot jelentettek.

Ehhez képest helytálló Kolozsváry Sándor világos tanitása :[1]

„A törvényes viszonyt tekintve, hazánkban az állammal szemben az egyháznak alárendeltségi viszonya eleitől fogva a dolog természetéből folyó elvnek tekintetett."

De a protestáns egyházak autonomiája szempontjából tanitja azt is, hogy:

„...az államhatalomnak fensősége Erdélyben törvényszerüleg ki se terjedt s ki se terjedhet az egyházak önállóságára s meg nem szorithatja azoknak ama *hatalom-körét*, melynél fogva... az egyháztagoknak saját egyházukhoz való viszonyait kijelölhessék..."

Az egyházi törvények fejedelmi megerősitésének szükségfelettisége tekintetében utal: az App. Const. T. R. 1. c. 3. cikkére, amely az egyházi törvények érvényességének és végrehajtásának feltételéül kizárólag csak azt tüzi ki, hogy azok az *egyházi* és *világi* rendek generális gyülésein keletkezzenek és a nevezett rendek megegyezésén alapuljanak, kimondván azt is, hogy valamely törvény: „ha mind hasznosnak, mind szükségesnek itéltetik, közönséges megegyezett végzésből vétessék *ususba* is."

Utal arra, hogy a református egyház törvényei fejedelmi megerősités, vagy szentesités nélkül jutottak érvényre.

Végül bizonyitékul rámutat arra a tényre, hogy: Erdélynek a a Habsburg-ház uralma alá jutása óta (Apafi halála 1690) keletkezett egyházi törvények közül egy se terjesztetett föl fejedelmi megerősités alá, de azért ezeknek a törvényeknek az érvényességét senki nem tagadhatta s meg se tagadta.[2]

Az 1848 és 1868. évi történelmi átalakulás után az Unio következtében a református egyház *egységes* törvényhozásra törekedett.

---

[1] Az Erdélyi Ref. Egyház Joga c. munkájában 53—72 §-okban.

[2] Az 1849. évi események után lejátszódott absolutisticus törekvések a történelmi fejlődés menetét megzavarták ugyan, de egyenes vonalából ki nem zökkentették. Magyarországon is az ev. luth. püspököket a bécsi kormány letette volt s adminisztrátorokat nevezett ki helyettök. Az 1855. évben kidolgozott „Törvényterv"-et küldöttek le Bécsből, hogy az 1791. évi t.-c. értelmében a kerületek nézetöket nyilvánitsák, de egyhangulag odanyilatkoztak, hogy az egyház ügyeit törvényesen csakis a zsinat rendezheti.

Az 1859. IX. 1-én kiadott Patenssel szemben is a többség a zsinattartás mellett nyilatkozott.

Az 1860. évben a bécsi kormány a patenst hatályon kivül helyezte és a püspöki székek ujból betöltettek.

A részletek ismertetését mellőzve, kiemelendőnek tartom, hogy az 1891 és 1904-ben megnyitott budapesti zsinat törvényeivel szemben: az ardeali egyházkerület fenntartással élt: „régi joga s különösen alkotmányának *sarkalatos* pontjai“ tekintetében.

Az I—IX. pontban foglalt fenntartások az „Egyházi Törvények“ hivatalos kiadásához függelékül csatoltattak.[1]

E jogtörténeti előzmények szerint az ardeali egyházi törvények Ardeal országos törvényeivel ellenkezésbe nem juthattak s éppen azért az ardeali magyar egyházak törvényei *elvi alapon* megerősités céljából az államkormányhoz fölterjesztve nem voltak.

Idevonatkozólag Mikó Lőrinc: Egyházigazgatási Rendszeré-ben (14. §.) az ardeali vallásfelekezetek *önkormányzati* joga és az országos főhatalom közötti viszonyt e hármas pontban foglalta össze:

1. Az egyháziak az uralkodó iránt hüséggel viseltetni kötelesek, azért az egyházi személyek is tartoznak letenni a hüségesküt (homagiale juramentum.) Lásd Decr. Tripartitum I. R. 12. Tit. Az Approbata Const. 2. R. 2. titulusát és az 1791-iki Nov. Art. 4. III. cikkét.

2. Az egyházak tartoznak elismerni az uralkodó legfőbb felügyeleti jogát. 1791: 4. IV. articulus.

3. Az egyházak az országos törvényekkel ellenkező egyházi törvényeket nem alkothatnak, mert az országos törvények az egyházakat is kötelezik.[2]

---

[1] Idevonatkozólag igen jellegzetes és a történelmi hagyományok megőrzésének remek törvényszerkesztési formája ez a szövegezés:

„Fenntartatik Ő Felségének az erdélyi fejedelmektől öröklött az a joga, hogy az erdélyi egyházkerület püspöke, a megválasztás után — Ő Felsége által erősittetik meg és a hüségesküt letenni tartozik. (1838).“

[2] A jogtörténeti szemlélet előtt nyilvánvaló, hogy a homagiale juramentum a püspökválasztás szabadságának korlátja, de a multban — és a jelenben is — egyben erkölcsi biztositékot nyujtott, hogy a hüségesküt letett püspök egyházát a fejedelem a törvényellenesekkel szemben védelemben is fogja részesiteni.

A magyar protestáns egyházak püspökei ily hüségesküt nem tesznek, hanem a megválasztó egyházkerületi közgyülésben teszik le a hivatalukkal járó esküt.

Az unitárius egyházalkotmány fenntartása esetén az a jelenség mutatkoznék, hogy amig a multban a református egyház keretében az ardeali egyházkerület volt az „indiai fehér elefánt“, addig most Magyarországon az unitárius egyház venné át ezt a jelleget, de egyben azonos maradna — az egyház alkotmányában fennálló rendszerrel — formailag. A lényeg az volna, hogy a fennálló rendszert milyen tartalommal tölti meg az államhatalom. De nem csak az államhatalom, hanem az egyházi hatalom is. Én a szervezet helyes müködtetésére: a lelkek adminisztrálására feltettem

E jogtörténeti előzmények szemléletén kivül reá kivánok utalni a protestáns egyházszervezetek ama széttagoltságára, amely a trianoni nemzetközi szerződések folytán Középeurópában előállott. E széttagoltság sulyos következményei az összes protestáns egyházak meggyengülésében szemlélhetők, mert a nemzeti államok protestáns egyházai alkalmas időben nem alkották meg azt az európai felsőbb központi szervet, amely a nemzetállamok határaira való tekintet nélkül — legalább az azonos alkotmányu protestáns egyházakra irányitó lehetett volna és irányitó lehetne.[1]

A trianon utáni államalakulatok nemzeti államjellege a multtal szemben hangsulyozottabb lévén, a történelmi fejlődés iránya azoknak az egyházaknak kedvezett, amelyek a nemzetállam ethnicumával szorosabb kapcsolatban állottak.[2]

Egyházunk helyzetét ebből a nézőpontból tisztábban láthatjuk Ardealban is és Magyarországon is. A többi protestáns egyházak Jugoszláviában és Csehszlovákiában hasonló szétesséssel állanak szemben. A helyzetkép — a lényegen keveset változtat, mert a nemzetközi helyzet nem elég nyugodt ahhoz, hogy a szellemi élet hatékonnyá tehető volna akár centripetalis, akár centrifugalis irányban. Az idő érlelő erejének hatását lelki nyugalommal kell megvárnunk.

A magyarországi unitáriusok azonban radikális szervezkedési mozgalmat inditották be.

A vitatható kérdés ma az, hogy: a magyarországi hivek az ősi

---

mindig a hangsulyt. Az egyházban a lelki élet gondozásán van a hangsuly és nem a szervezet állandó felizgatásán.

[1] Nem tévesztendő szem elől, hogy a diadalmas recatholisatio után az államok mindinkább a nemzetállam kialakulási formája felé fejlődtek s ez szükségszerüleg magával hozta a protestáns egyházaknak nemzetállam keretében való alkotmányos szervezkedését. Ardeal és Magyarország közjogi viszonya és helyzete is élénken érezteti a magyar protestáns egyházak alkotmányára gyakorolt hatását.

A német protestáns egyházak egyesitésének kisérletei is sikertelenek maradtak. Jellemző, hogy a világcongressusok az egyházak concentratióját teszik tárgyalásuk anyagává s ezzel szemben gyakorlatilag ugyanaz a hitfelekezet is a saját alkotmányát széttagolja, porlasztja. Róma példája 400 év után se hat. Az egyéniséget nevelő protestáns egyházak hivei — ugy tetszik — a szervezeti uniformizálást is nyügnek tartják. Pedig a szervezet kérdése — más, mint a hit, bár kölcsönhatásuak.

[2] Ezen a ponton Dr. Mikó Lőrinc a nemzeti kisebbségek kérdésével kapcsolatban tanulmányai körében sulyt kellene, hogy helyezzen a kisebbségi egyházak sajátos alakulataira is. A két kérdés egymásba fut és azok egymásba kapcsolódnak. Nagyon eszméltető eredményeket lehetne kimutatni e gondolatkörben.

egyházi alkotmány recipiálása utján fejlesszék tovább az általuk szükségesnek vélt egyházi szervezetet, vagy teljesen önálló törvényhozási cselekvéssel alakitsák-e ki a magyarországi egyházalkotmányt?

Én kezdettől fogva annak a jogtörténeti szemléletnek voltam a szószólója, hogy amiként az első megindulás simán megtörténhetett az ősi alkotmány megfelelő recipiálása utján, ugy a továbbfejlesztés is megnyugvástkeltőbb volna az ősi alkotmány receptioja utján — természetesen megfelelő módositásokkal.

Szemléltető példa erre az ardeali református egyház alkotmánya Trianon előtt, amidőn a saját különleges joga alapján *fenntartásokkal* élt a magyarországi zsinat *egységes* törvényeivel szemben.[1]

Ennek az ellenképe volna az, ha ma a magyarországi unitárius egyház az ősi ardeali egyház törvényhozását tartaná irányadónak — a magyarországi viszonyok által követelt *módositásokkal.*

A fenntartás — a mult jogát, a *módositás* a ma követelt eltérést érvényesiti. Én mindig ugy néztem, hogy az oly sokat hangoztatott lelki egység gondolatát az ősi egyház alkotmányának, recipialása jobban demonstrálná, mint az önállóan kialakitott alkotmányszervezet, amely akarva, nem akarva — mégis olyan elvi eltérésekre vezethet, amelyek a lelki egységet is megbonthatják. Az egyházak conservativ intézmények, mert a nagy tömegek lelki élete általában conservativ jellegü és csak kivételes körülmények között radikális, vagy forradalmi.

Nekünk — az én szemléletem szerint — a mai viszonyok között nincs szükségünk radikális alkotmányosdit játszásra. Én az ősi alkotmányt az évszázadok lelki malterjával erősebb sziklavárnak tartom, mint a giganticus alkotásokra alkalmazott, gyors eredményeket felmutató vasbeton szerkezeteket. A mi egyházunknak egy kis sziklavárban jobban kell éreznie magát, mint a tartalmilag ki se tölthető vasbeton — felhőkarcolót utánzó egyházalkotmányban.

Az egészen subjectiv szemléleten tul — tárgyi nehézségekkel is találkozunk. A reformatio korában az alföldi unitáriusság nem tudott az eszmét a megujhodásig tápláló gyökérzetü fává terebélyesedni. Elasszott, mint a törzsről levágott virágzó orgona-ág. És csak az 1848-as

[1] Söt a romániai református egyház alkotmánya a két ref. egyházkerületre nézve az eltéréseket gondosan fenntartotta s ezáltal a történelmi fejlődésben rejlő erőt conservalta.

A magyarországi unitáriusok is erkölcsileg kötelezve vannak az autonomicus jogok konserválására.

események szabad szelleme tette lehetővé, hogy a magyarországi 1848: XX. t.-c. az unitárius vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánitotta (1. §.).

A 2. §. szerint: e hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonosság állapittatott meg!

Az a magas eszmény — a szabadszellemü ország kormányzásában valóra is vált.

A gyakorlati megvalósitás azonban a magyarságot megsemmisiteni akaró osztrák absolutizmus után — csak a teljes alkotmányosság helyreállitásával következhetett el.

Az Unio részletes szabályozásáról szóló 1868: LXIII. t.-c. 14. §-a ekként rendelkezik:

„Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és *egyházi hatóságok* vallásgyakorlati s *önkormányzati szabadságát,* jogegyenlőségét, egymásközötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztositják, nemcsak *fenntartatnak,* hanem egyszersmind a görög- és örmény-katholikus és a keleti görög szertartásu egyházakra is kiterjesztetnek."[1]

E törvény értelmében az unitárius egyházat Magyarországon is *fenntartott egyházalkotmánya* alapján megilleti:

*a)* a törvényhozó testületek: Zsinat és Egyházi Főtanács kormányhatósági és fejedelmi engedély nélkül való összeülése, vagyis a szabad zsinattartás joga,

*b)* autonomiájához tartozó alapelvként továbbra is érvényben álló joga, hogy a meghozott egyházi törvények fejedelmi jóváhagyás nélkül is közérvényü jogot alkotnak.

Ez az ardeali unitárius egyház alkotmányának megtörhetetlen alaptétele.[2]

E tételek helytállóságáért az osztrák kormánnyal is szembeszállt, mert a jelzett munkában felsorakoztatott zsinati törvényekben sehol se

---

[1] Az elvi egyenjoguság nem zárta ki, hogy bizonyos közjogi helyzetek és előnyök továbbra is fenn ne maradjanak.

[2] Idevonatkozólag lásd: Dr. Tóth György: „Az Unitárius Egyház Rendszabályai" c. munkáját. A részletek eléggé összefüggően vannak feldolgozva.

találunk utalást arra, hogy a zsinat megtartását az államkormánynak *akár előzetesen, akár utólagosan bejelenteni kellett volna.*[1]

Ez a jogi álláspont az unitárius egyház fenntartott alkotmányából foly Magyarországon is.

De ezzel szemben — a fölhivott törvényben hangsulyozott *egyenjoguságból* más következtetésekre is lehet jutni.

Elől fölhivtam a magyarországi 1790/91-ik évi XXVI. t.-cikket, amely a protestáns egyházak szabadságát szabályozza.

Az 1608. évi bécsi és az 1647. évi linci békére való utalás után a 4. §.-ban ekként rendelkezik:

„Mind a két vallásu evangelikusok azonban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül vallásuk felsőségeitől függjenek; hogy pedig ez a *fokozatos felelősség* a vallás dolgában a maga bizonyos rendjén álljon fenn: Őszentfelsége fenntartja magának ugy a nevezett *felsőség rendezésére,* mint a többi fegyelmi részekre nézve is, egyébként a vallás szabadságának érintése nélkül, oly rendet állapitani meg, mely azon vallás ugy világi tagjainak, mint egyházi szolgáinak közös helyeslésével legcélszerübbnek fog tartatni.[2]

Ennélfogva Ő császári királyi felsége, az őt megillető legfőbb felügyeleti hatalomnál fogva, mind a két hitvallásu evangelikusokat meg fogja ezután hallgatni s egyuttal gondoskodni fog, hogy ezen dolgokban bizonyos *és az ő vallásuk* elveihez alkalmazott rend állapittassék meg. *Addig pedig rendeltetik, hogy* a vallás ügyében saját hitvallásaik *zsinatai* által a maga módja szerint alkotott kánonok, amelyek ugyanis jelenleg használatban vannak és *az ezentul e törvény által meghatározott módon alkotandók,* sem kormányszéki parancsok, sem királyi határozatok által megváltoztathatók ne legyenek; szabadságukban álland tehát nekik nemcsak mindenféle gyüléseket tartaniok, hanem zsinatokat is, előre meghatároztatván azonban, Ő apostoli királyi felsége által esetről esetre mind az azokban *résztvevő személyek száma,* mind az ott tárgyalandó *ügyek,* arra a helyre, melyet ők maguk fönt nevezett Őfelségének *előleges* beleegyezésével választandanak, összehivniok, ugy azonban, hogy az egyik vagy másik

[1] Az egyházaknak ezt a jogát semmiféle rendészeti intézkedéssel korlátozni nem lehet és alkotmányos államban nem is szabad. Csak a törvény utján lehet az autonomia keretének áthágását megtorolni.

[2] Ennek a bécsi gondolatnak volt a folyománya a protestánsok részére 1856-ban Bécsből kiadott: Törvényterv.

hitvallásu evangelikus egyházkerületek ezen, mint mondva volt, Őfelségének előre bejelentendő zsinataikra, ha föntnevezett Őfelségének ugy fog tetszeni, királyi embert is vallásküIönbség nélkül, nem ugyan igazgatás vagy elnöklés, hanem csupán felügyelet végett oda bocsátani tartozzanak és az igy alkotott kánonok és szabályok csak miután a királyi felügyeleten átmentek és *helybenhagyást nyertek, birjanak érvényesség erejével,*[1] egyébiránt mindenekben érintetlenül hagyatván, a király legfőbb felügyeletének az ország törvényes kormányszékei utján gyakorlandó hatalma, épségben maradván föntnevezett Őfelségének a mindkét hitvallásu evangelikus egyház lelki ügyei körül megillető többi királyi jogai is, melyeknek csorbitását Őfelsége sohasem engedendi meg."

A magyarországi protestáns egyházak zsinattartási jogával szemben áll az ardeali protestáns egyházak *szabad* zsinattartási joga — amint ezt fennebb kiemeltem.

A magyarországi unitárius egyházakra nézve most az a történélmi jelentőségü kérdés, hogy:

*a)* az 1868: LXIII. t.-c. által fenntartott ardeali egyházalkotmány értelmében előzetes fejedelmi (kormányzói) engedély nélkül tartson-e alkotmányozó zsinatot, vagy Főtanácsot, avagy

*b)* az ardeali törvényekkel szemben a magyarországi 1790/91: XXVI. t.-c. 4. §.-ban előirt előzetes fejedelmi engedély kikérésével — ugy, amint ezt a lutheránus és református egyházak teszik — tartsa-e meg törvényhozó zsinatát?[2]

Ez egyházalkotmányba vágó elvi kérdés már magában alkalmas lehet arra, hogy az unitárius lelki egységet megbontsa, ha nem a napi kérdések elintézésének szintjéről nézzék, hanem az egyházak szabadsága és autonomiája szempontjából mérlegeljük a helyzetet és következményeket.

Én nem kivánok ebben a kérdésben ez alkalommal mereven állást foglalni, hanem megelégszem ezuttal ezt a kérdést az intelligens észtörténelmi perspectivában iskolázott unitárius közönség elé tárni. A

---

[1] Romániának, a kultuszok általános szabályozására vonatkozó 1928. IV. 22-iki törvényében is ez a gondolat jutott kifejezésre.

[2] Ugy nézem, hogy a törvényhozás szigoruan a zsinatra van korlátozva és a fejedelmi engedély nélkül tartható gyüléseken törvény nem alkotható. Ez a nagy elvi eltérés és Zsinat és Főtanács hatáskörére nézve.

közvélemény kialakulása nélkül kockázatos volna ezt a kérdést hivatalos formák között eldönteni.[1]

A protestáns egyházak alkotmányszabadsága az ardeali régi törvények szerint kétségtelenül tágabbkörü.[2] A zsinattartás szabadsága Ardealban a protestáns egyházaknak oly évszázados joga, amely Ardealt a hitszabadság mellett az egyházak *alkotmányos szabadsága* tekintetében is a világ összes kulturnemzetei között a vallásszabadság klasszikus földjévé méltán avatja.

A magyar protestáns egyházak — az elől kiemelt ethnicum folytán — az állameszmével soha összeütközésbe nem juthattak s igy érthető, hogy a fejedelmi Ardeal a jog csorbitására soha se törekedett, sőt Ausztria az 1790-es évek mozgalmai között se gondolt Ardealra nézve a régi törvények korlátozására, amint ezt fentebb ki is emeltem.

Az Ardeali területen a protestáns egyházak alkotmányos szabadságukat történelmi alapon önfeláldozóan védelmezhetik, mert az a nemzetközi jog védelme alatt áll évszázadok óta (bécsi béke, linci béke).[3]

A protestáns egyházak alkotmányos szabadságukat ma fokozott mértékben kell, hogy óvják, mert a világ szabadszellemü közvéleménye egyetemes és humanitárius szempontból ezt követeli.

A Magyarországon 1848-ban bevettnek nyilvánitott unitárius egyház — Magyarország területére ardeali ősi egyházalkotmányát terjesztette ki, tehát a trianoni békeszerződésig ez az alkotmány volt érvényben. A trianoni békeszerződés után is ez az egyházalkotmány marad érvényben, ami a szabadszellemü állameszmével ellenkezésbe nem juttatott.

Ugy nézem, hogy amiként az államkormány az 1904. évi refor-

---

[1] Az elvi kérdés az, hogy:

az 1848 : XX. t.-c. által Magyarországon is bevettnek nyilvánitott Unitárius Egyház az ardeali területen kialakitott történelmi alkotmányt sértetlenül és csorbitatlanul gyakorolhatja-e Magyarországon, avagy

az ardeali szabadabb szellemü törvényekkel szemben az előzőleg kizárólag az ev. lutheránus és református egyházakra érvényes 1790/1 évi XXVI. t.-c. 4. §-a az unitárius Egyházra is az 1848 : XX. t.-c. 2. §-a alapján kiterjesztendőleg értelmezhető-e?

[2] Természetesen a törvényhozó szervek müködésére és nem a püspök beiktatására is értik.

[3] A nyugateurópai nyugtalan viszonyok között a törvényre való hivatkozás hatékonytalanságával tisztában kell lennünk, anélkül, hogy a jogeszmébe vetett hitünk gyöngülne, vagy meginogna.

mátus egyházi törvényben a fejedelmi Ardeal örökségeként a püspök-megerősitést fenntartotta, ugy az Unitárius Egyház ardeali történelmi alkotmányának, sértetlen fenntartásával is régi történelmi jogot konzerválna.

A jogtörténeti nézőpontok egészen nyilvánvalóvá teszik, hogy az ethnicum egysége a nemzetállam eszméjét erősiti, tehát nem lehet raison oly évszázados jogok korlátozása, amelyek a multban erőt jelentettek és erőt fognak jelenteni a jövőben is.

Az előrebocsátott elvikérdés eldöntésénél egyfelől leegyszerüsitett gyakorlati kérdéssel állunk szemben, másfelől meggondolást igénylő elvi kérdéssel.

Külön tanulmányozás és megtanácskozás tárgyává teendő, hogy a most érintett elvikérdés figyelmen kivül hagyása történelmi perspectivában nem rejt-e jogfeladást — amire Deák Ferenc szállóigévé vált tétele vonatkozik, vagy nem jelent-e állami és egyházi szempontból oly érték-devalválódást, amely a kultur-államok szabadságeszméje tekintetében helyre nem hozható veszteséget jelentene.

Mindezek bővebb kifejtést igénylő gondolat-szilánkok, de ezuttal azokra nem terjeszkedhetem ki, mert demonstrativ szempontból a protestáns egyházak 1790. év utáni zsinattartását kell röviden vázolnom.[1]

Az 1790/1 XXVI. t.-c. alapján az ev. lutheránusok Pesten és a reformátusok Budán 1791-ben egyazon időben tartották meg szervezkedő zsinatjukat.

*a)* Az ág. evangélikusok zsinata 1791. évi szeptember 14-től október 14-ig ülésezett.

A királyi engedély kizárta volt a dogmák feletti vitát, azonban az egyháziak és világiak között a hierarchia és küriarchia kérdése nagy hullámokat vert fel s ezért e zsinat végzései nem is nyerték el a királyi szentesitést.

Az 1804-ben megtartott egyetemes gyülés is megpróbálta a szentesités kieszközlését, de ekkor se sikerült.

Az ág. ev. Egyház ennek folytán kénytelen volt egyházkerületenként szervezeti szabályok által pótolni az egységes egyházszervezet hiányát.[2]

[1] Az 1790. év előtti zsinatokra nem térek ki, mert ezuttal az 1790/1 évi XXVI. t.-c.-ben szabályozott jogok alkalmazásának elvi kérdéséről van szó.

[2] A bányakerület Hamaljár-nak 1803-ban kidolgozott „Utasitások-ját fogadta el. A dunántuli kerület 1875-ben, a dunáninneni kerület 1879-ben és a tiszai 1885-ben létesitettek szervezeti szabályokat.

Az osztrák uralom után az 1860-ban tartott egyetemes gyülésen kerül szóba ujból a zsinat ügye és 1868. évben készült el a zsinati szervezet.

Ettől kezdve különböző megmozdulások után végre *1891. IV. 12-én* a református és ágostai zsinati bizottság *együttes ülést tartott,* amely a zsinat kezdő idejét 1891. évi december 5-ben állapitotta meg Budapest székhellyel.[1]

E zsinat az 1790/91-iki XXVI. t.-c. 100-ik évfordulóját ünnepelte és még csak ekkor készült az egységes alkotmányszervezeti törvény meghozatalára.

A zsinati bizottság körlevele szerint: az egyetemes gyülésnek 1868-ban s ujabban 1886 óta a zsinat tartására, *szerkezetére, idejére, helyére és tárgyaira* nézve hozott határozataihoz hozzájárult ekkép ama legmagasabb akaratnyilvánitás is, amely azoknak minden irányban való teljes hatályukhoz az 1791 : XXVI. t.-c. 4. pontja értelmében még szükséges volt.[2]

*b)* A reformátusok egyházalkotmánya Ardealban külön alakult ki a fejedelemség idejében és e különállását az 1880. évi debreceni zsinatig meg is tartotta.

Az egységes alkotmánytörvény a Budapesten 1891. XII. 5-től 1893. XI. 14-ig folytatólagosan tartott zsinaton jött létre.

E zsinati törvényeket Őfelsége 1893. XII. 29-én hagyta jóvá.

Az 1881. és 1891 évi zsinatok után a reformátusok 1904.

---

[1] Az ág. evangélikusok az egyházi alkotmány és egyházi törvénykezés törvényi szabályozására kérték az előzetes engedélyt — az 1791 : XXVI. t.-c. 4. §-a értelmében — jobbágyi hódoló tisztelettel.

[2] E zsinathoz az osztrák legfőbb egyházi tanács üdvözlő iratot intézett, mig „az ardeali szász atyafiak tudomást sem vettek a zsinatról." Jellemző adat.

Az a zsinat 6 ülésszakban 1894. XI. 7-én ért véget. (I : XII. 4—5 ; II. 1891 : V. 3.—VI. 29 ; III. 1893 : II. 8—11 ; IV : 1893. V. 3—5 ; V : 1894 : VI. 7—10 ; Utolsó : 1894 : XII. 6—7.) Az utolsó ülésszak tárgyai az 1894. X. 10-én Gödöllőn ő felsége által jóváhagyott és megerősitett egyházi törvényekkel kapcsolatos intézkedések voltak.

A zsinat ideje alatt játszódott le, hogy a Dunán-inneni egyházkerületben a tótok Turócszentmártonban külön actiot inditottak. Ez is a későbbi eseményeknek előszele volt. Az egész kérdést Thébuн János zsinati története (Bp. 1895) ismerteti.

A magyarországi protestáns egyházak zsinattartásával azért foglalkoztam ily szemléltető módon, hogy reámutassak arra a nagy munkára és hosszu időre, amelyek egy zsinat lebonyolitásához szükségesek.

II. 9-én kértek ujabb zsinattartási engedélyt, amely 1904. XI. 10-én nyilt meg és folytatólagosan 1906 évig tartott.

A meghozott egyházi törvényeket (I—IX) Őfelsége 1907. évi február hó 14-én hagyta jóvá.[1]

A református zsinat ezzel szemben óvást emelt.

Az 1904. évi törvény értelmében a zsinat 10 évenként tartandó (98 §.), azonban a közbejött események folytán a kormányzó előzetes engedélyével tartott zsinat 1928. V. 8-án nyilt meg és a meghozott törvényeket a kormányzó 1933. évi október hó 31. napján hagyta jóvá. Eszerint a zsinat 12 évenként tartatik (173. §.).[2]

E két protestáns egyház zsinattartási joga Magyarországon ma is az 1791. XXVI. t.-c. 4. §-ban szabályozott keretben érvényesülhet, amivel szemben Ardealban a protestáns egyházak zsinattartása kizárólag az egyházak autonom joga volt és maradt.

Az 1848. év utáni társadalmi és politikai átalakulás bár az egyházakra nézve is a szabadabb szellemet hozta magával, azonban a protestáns egyházak zsinattartását még mindig az 1791. évi korszellem tartja lenyügözve.

Nem ismerem a belső mozgalmak lehetőségeit és eredményeit, azonban irodalmilag Kovács Ferenc debreceni jogtanár egyházjogában, a zsinatról szóló szabályokat rendszerezve (1877 évi II. kiadás, 153. oldal), ezt mndja:

„Nem válhatunk meg e tárgytól, hogy legalább *ujjal* ne mutassunk az 1791:XXVI. t.-c. 4. pontjának nem jogos, nem igazságos s egyáltalában evangeliumellenes ama rendelkezésére, miszerint kimondatik: „szabadságukban álland tehát nekik nemcsak mindenféle gyüléseket tartaniok, hanem zsinatokat is összehivniok" — és mégis az határoztatik, hogy: „előre meghatároztatván azonban ő apostoli királyi felsége által esetről-esetre mind az azokban résztvevő személyek száma, mind az ott tárgyalandó ügyek, — arra a helyre, amelyet ők

[1] E jóváhagyási záradéknak igen jellegzetes része volt ez: e jóváhagyásunk által az állam nem vállal a felekezettel és a felekezet intézményeivel szemben továbbmenő anyagi kötelezettséget, mint aminőket az 1893:XXVI. és az 1898;XIV. t.-cikkek megállapitanak és illetve az 1848;XX. t.-c. végrehajtása érdekében vallás- és közoktatási miniszterium által a két protestáns egyház közös bizottságához intézett 48.848—1906 sz. leirat megállapit, illetőleg az ez utóbbinak értelmében megalkotandó törvény, valamint általában a jövőben megalkotandó törvények megállapitani fognak.

[2] Nincs sem jogi, sem gyakorlati értéke az efféle szabálynak.

maguk föntnevezett ő felségének beleegyezésével választandanak." (Corpus Juris forditása.)

Valóban lehetetlen, hogy a mai fogalmakkal és az egyház s állam közti viszony kifejlett elveivel szemben jelenleg helyeselhetnék eme rendelkezés, kivált oly nemzet képviselőháza által, hol a fejedelem és a protestáns hitfelekezetek között valláskülömbség létezik.[1] Tiszteletben kell tartanunk a fentebb érintett szabályzatot, mert ez mindezideig törvény erejével bir, de hisszük, hogy a magyar törvényhozás legközelebb változtatást fog tenni azon s a protestáns egyházat e tekintetben is természetes jogaiba fogja visszahelyezni. Mert valamint a zsinatokoni határozatok hozatala, ugy a zsinattartáshoz megkivántató előleges intézkedések megtétele is, egyedül magát az egyházat illeti, mely egyetemes értekezletei s ennek értelmében az egyházkerületek által fog e kérdések felett is dönteni.[2]

Ez a gondolatmenet a vallásfelekezetek egyenjogúságából okszerüleg foly, amelyet az 1848: XX. t.-c. nemes egyszerüséggel deklarál.

Nem tartom ezalapon elhallgathatónak, hogy az ardeali alkotmányjog által biztositott szabad zsinattartási jog a magyar Unitárius Egyház alkotmányának szerves része.

Azért van elvi és történelmi jelentősége annak, hogy a magyarországi hivek az ardeali ősi egyházalkotmány recipiálásával épitik-e ki az egyházszervezetet, vagy egészen uj törvényalkotással hozzák-e azt létre. Sapienti sat est.

*Dr. Tóth György.*

---

[1] Ezidőben ez a tétel nem áll, mert a kormányzó protestáns. Ma föltétlenül visszásan hat, hogy a protestáns egyházak a gyülésezési szabadság korszakában még mindig az „engedélyezési rendszer" szerint kell, hogy zsinataikat megtartsák. Ugy vélem, hogy ma már a kath. egyház magyar vezetői is felesleges rendészeti intézkedésnek tekintik az engedélyezési eljárást.

[2] Idevonatkozólag érdekes az egyetemes convent részéről 1904. II. 9-én készitett engedélykérés, amely az előzőleg 1881. és 1891-ben nyert engedélyre utalással egyszerüen az Ő Felsége által 1893. évi XII. 29-én legkegyelmesebben jóváhagyott és megerősitett egyházi törvények 87. §-nak rendelkezése alapján kéri a zsinattartás engedélyezését.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter Ő Felségének engedélyét akként közli, hogy: ...... ott megnyittassék és megtartassék anélkül, hogy az 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 4. szakasza értelmében fenntartott, a királyi biztos kirendelésére vonatkozó jogát Ő Felsége jelenleg érvényesiteni szükségesnek látta volna.

Az 1928. évi V. 8-ik napján megnyilt zsinat engedélyezése iránti kérelem tartalmát nem ismerem, de a kultuszminiszter válasza szöveg szerint azonos az előbbivel.

## A jóltevők emlékünnepélyére.*

Mély csend terül az ünneplő teremre:
nagy tettet méltat ének és beszéd,
jó tetteket, melyekből évről-évre
teremtő áldás árad szerte-szét.
Legyen egy hanggal változóbb a kórus!
az ünneplésben én is részt veszek
s az emlékek fénylő szövétnekénél
elmult időkbe visz a képzelet...

Kik voltak ők s mért jóltevők — valóban?!
Dus asztaláról majd mindenki ad,
felé ha kin sikoltoz elhalóan,
nyomor szavára hogyha felriad.
Az egyik szivből ad, szinből á másik,
mert éhezi a szép dicséretet,
a harmadik ad puszta kedvtelésből,
hogy élvezze a koldus-éneket!

Ezek mind-mind a pillanatra néztek,
a holnapot nem látta két szemük,
áldást ezért egy-két ember ha mondott,
mikor a sirba-hullott életük.
Mert minden érték jóért jött az égből,
hogy pillanatra boldoggá tegyen:
magasba nyuló célokért kell éljen
a jószivü, hogy — jóltevő legyen!

Két kincse van a földön minden népnek,
nélkülük léte sivár, mostoha:
egyik a csendes, Istenváró templom,
másik a tudás-táró iskola.
Mindkettő kincset ér, mert kincset áraszt,
mely értékkel tán föl sem mérhető,
jövendő kincsét gyüjti ott a lélek
s a lélekkincs: legdrágább drágakő.

A jóltevők a templomokra néztek,
mig gyült a pénz a munkáskezük nyomán
s ha este fáradtan pihenni-tértek:
gondolatuk ott járt az iskolán,
hol eljövendő életek irányát
komoly tudás törvénye szabja ki,
hol vérteződnek élet-küzdelemre
egy uj jövendő ifju tagjai.

Elgondolkoztak: sok szegény gyerek van,
ki lelkében nagy kincset rejteget,
tehetsége, ha napvilágra tárul,
megostromolja tán a kék eget!
Az élet szerteágazó mezőin
itt sincsen szántás — ott sincs, csak ugar,
száz munka vár és oly kevés a munkás:
ugy kell az ifju fő, az ifju kar.

Az élet legszebb céljára eszméltek:
tudásuk biztosabb jövőt jelent! —
s dolgos kezük gyümölcsét egyberakva,
— bár küzdelemmel élték a jelent —
amijük volt az iskolának adták.
Jövendőt nőtt a pénzé-vált kalász
s a kis vagyon lett sok szegény diáknak
sorsot épitő, szent vigasztalás.

Ki sorsot épit másnak, önmagának
örökké-tartó emléket emelt,
mert szelleme ott él azok lelkében,
kiket jósága emberré nevelt.
Az adakozó ugy lesz jóltevővé,
ha messze nézőn — sorsokat teremt,
neve, mig ember él e földön, áldott,
jövőre biztató emléke szent!

Mély csend terült az ünneplő teremre,
tettekről szólott ének és beszéd,
jó tettekről, melyekből évről-évre
teremtő áldás árad szerte-szét.
Legyen emlékük köztünk százszor áldott
s gyümölcsöt-termő minden pillanat,
melyen a sziv szent emléküknek áldoz,
mig ők nyugosznak horpadt sir alatt.

*Fülöp József.*

---

* Az Egyetemes Lelkészkör pályázatán szorgalomdijat nyert költemény.

## Külföldi egyházi hirek.

A jövő esztendőkben a nagy egyházi világszövetségek hatalmas konferenciákat szándékoznak egybehivni, hogy azokon az evangéliumi egyházi élet nagy kérdéseit megvitassák. Az 1937. év nyarán ugyanakkor, amikor Oxfordban az unitáriusok világszövetsége is megrendezi háromévenként tartani szokott nagy találkozóját, ott fog ülésezni a stockholmi mozgalom a Conference for Life and Work, melynek munkájába az összes átfogójellegü egyházi szervezetek és célgondolatot ápoló szövetségek belekapcsolódtak. Ez a konferencia a gyakorlati keresztény élet evangéliumának megvalósitását keresi, s gyülésein az összes protestáns és görögkeleti egyházak hivatalos képviselői is részt fognak venni. Az ott résztvevő képviselők által reprezentált egyházakkal szemben a római kereszténység kisebbségben marad. Egyházi életünknek nagy hátrányára szolgálna, ha még mindig nem ismernénk fel az ökuménikus világmozgalmak jelentőségét s egyházunk legalább megfigyelőkkel nem képviseltetné magát ezeken a gyüléseken. Ugyanebben az évben a skóciai Edinburghban tartja meg találkozását az a másik mozgalom, melyet első gyülése helyéről lausannei eszmei tartalma után pedig Conference on Faith and Order mozgalomnak neveznek. Ezen a konferencián egyházunknak sok keresni valója nincsen, mert itt azok gyüléseznek és keresik a hit- és az egyházszervezet egységesitésének utjait, akik a szentháromság dogmája alapján állva keresik meg hitük igazságainak utját. De figyelemmel kell lennünk arra, hogy a világ orthodox protestáns és keleti egyházai ezen a téren is sokat dolgoznak, s ma a baráti kapcsolat a szellemi lélekközösség a nyugati orthodox és a keleti görög egyházak között sokkal erősebb, s egyre szervesebben kiépülőbb, mint volt valaha a történelem folyamán. Ennek gyakorlati értékét az unitárius egyházpolitika még nem ismerte fel, s igy árát csak ezután fogja megfizetni. Az azután következő 1938. év is két nagy konferenciát fog eredményezni. Az egyiken valamelyik indiai városban a világ hatalmas missziós szervezetei és egyesületei, valamint a misszió területeken létesült fiatal keresztény egyházak képviselői gyülnek egybe, hogy a külmisszió, a keresztény nevelés és a fehér és nem fehér, de keresz-

ténységük lélekközösségében egyesült fajok nagy problémáit megvitassák. Unitárius külmisszióról nálunk sanyaru történelmi adottságaink következtében még soha szó sem esett, s körülbelül hasonló a helyzet a külföld unitárius egyházainál, egészen kis kivételektől eltekintve. Igy az indiai nagy külmissziói konferencián az unitárius külmisszió problémáiról alig fog hallani valamit a keresztény világ közössége. És ugyanebben az évben, valószinüleg angol vagy svájci földön rendezik meg az ökuménikus világmozgalmakhoz csatlakozott ifjusági szervezetek első nagy ökuménikus ifjusági találkozójukat. A világ ma élő fiatalsága a béke és egymás megértése utjait keresi s ezeken az ösvényeken a felekezeti árnyalatok külömbségére tekintet nélkül az evangéliumi jövendő utjait épitő minden fiatal együtt halad. Ezen a találkozón a magyar unitárius fiatalság is az élen haladók között kell, hogy legyen.

Az idei esztendőben a protestáns világ két évfordulót ünnepel. Az egyik Erasmus halálának négyévszázados fordulója, amely alkalomban a nagy humanista tudós emlékezete előtt mi is meghajtjuk az emlékezés hálás lobogóját. Erasmus munkássága is azok közé a tenyezők közé tartozott, mely az evangéliumi unitárizmus számára munkálta az utakat. A református egyház az egész világon és a magyar kálvinizmus is nagy szeretettel ünnepelte meg Kálvin János református szempontból korszakalkotó Instituciója megjelenésének ugyancsak négy évszázados fordulóját. Ezen az ünnepélyes alkalmon a magyar református konvent ünnepi diszgyülést tartott, ahol Ravasz László püspök emlékezett meg Kálvin munkája értékéről. Ebből az alkalomból a magyar reformátusság ujra leforditva kiadta az Instituciót dr. Victor János tanár-lelkész forditásában, mely most néhai Nagy Károly ardeali református püspök régebbi forditásának helyét foglalja el. A munkához irt bevezető tanulmányokban dr. Révész Imre az Institució történetét, dr. Vasady Béla annak teológiáját ismerteti. Mindkét iró, annak a debreceni református egyetemi teológiai fakultásnak tanára, mely ugyanebből az alkalomból egy hatalmas emlékkönyvben áldozott Kálvin szelleme előtt, ahol a mintegy harminc értekezés között az ardeali reformátusság néhány képviselőjének érdekes tanulmányát is olvashatjuk.

Az angol rádió ez év októberében emlékezik meg Tindale Vilmos angol bibliaforditó 1536-ban történt vértanuhaláláról.

Ugyancsak itt emlékezhetünk meg arról is, hogy a Britt és külföldi Bibliatársulat egy uj magyar protestáns bibliaforditást bocsájt közre, melynek révén a régi Károli Gáspár-féle javitott szövegü forditást akarják korszerü uj munkával pótolni. A forditás ószövetségi részét a református Czeglédy Sándor lelkész, az ujszövetségit az evangélikus Raffay Sándor püspök végezte el. Érdeklődéssel várjuk az uj magyar bibliaforditást, bár véleményünk szerint kisérletet kellene tennünk a szemelvényes bibliakiadás megvalósitása felé is. Érdekes és lélekemelő esemény történt legutóbb a Britt és Külföldi Bibliatársulat Londonban tartott közgyülésén, ahol a lelépő elnök beszéde végeztével 20.000 angol fontot, mintegy 12 millió lejt tett le adományképen a bibliaforditások gyarapitása javára.

A másik oldalon pedig azt olvashatjuk hogy az istentelenek szovjetorosz központi tanácsa a három legsikerültebb „valásellenes tudományos könyv" jutalmazására 25.000 rubeles pályadijat tüzött ki. A pályázati hirdetmény szerint a pályamüvekben nem csupán a vallás ellen általában, hanem az egyes felekezetek ellen külön külön is állást kell foglalni. Ugyancsak a szovjetorosz egyetemi felvételek alkalmával a diákoknak kérdőivet kell kitölteniök, ahol az alábbi kérdéseket is olvashatjuk: Hisz-e Istenben? Mióta nem hisz Istenben? Miért nem hisz már? Azok, akik a kérdésekre nem adnak istentelen feleletet, nem nyernek egyetemi felvételt. Hivő szülők gyermekei csak abban az estben nyernek egyetemi felvételt, hogyha hirlapilag kinyilatkoztatják, hogy hivő szüleiktől teljesen elszakadtak, azok állásfoglalását az uj Szovjetország szempontjából károsnak tartják.

*

Szükebb unitárius világszövetségünk életéből is feljegyezhetünk néhány érdekesebb hirt. Az 1937. évi oxfordi világkonferencia előkészitéseképen az idei nyáron Hollandiában Arnhemben egy teológiai konferenciát rendeztek, melynek magyarnyelvü előadója dr. Varga Béla főjegyző teológiai tanár volt.

Angol unitárius testvéreink idei évi nagygyülésükön Herbert McLachlan lelkészt, a manchesteri egyetem tanárát és az ottani Unitarian College igazgatóját választották meg ezévi elnökökül. Az 1928. évi uj szervezet óta Hall Alfred lelkész után ő a második lelkész, akit ebbe a magas tisztségbe a választók közbizalma emelt. Az oxfordi Manchester College most juniusban ünnepelte

fennállása másfélszázados évfordulójat, mely alkalommal az intézet volt magyar növendékei is kifejezték ragaszkodásukat és hálájukat az ősi Alma Materrel szemben.

Amerikai testvéreink jelen évi májusi gyülésükön letárgyalták a kiküldött vizsgáló bizottság jelentéseit, mely komoly és megfontolt megállapitásokban tárta fel a jövendő épitésének jobb utait. Az önmagunkbaszálló önvizsgálat nem szégyen s hibáink kiküszöbölése a legjobb ut a jövendő szilárd épitéséhez. Az 1937. évi májusi gyülésen megválasztandó uj elnökség és vezetőség már a mult hibái tanulsága kiküszöbölésével kezdheti meg munkásságát. Ugy halljuk örömmel, hogy az egyhanguan megválasztandó uj elnök, régi és melegszivü barátja a magyar unitárizmusnak, aki gyülekezeteinket is meglátogatta.

A német és a francia szabadelvü protestántizmus válságos órákat él. A német régi mozgalom eltünőben van, s a vezetők részben a jobb, részben a baloldali egyházi mozgalmakban elhelyezkedve, keresik a kibontakozás utjait. Nagy örömmel tölt el mégis az a tudat, hogy szellemi orgánumuk Die Christliche Welt, melynek alapitója és hosszu éveken át szerkesztője, egyházunk nagy barátja a marburgi egyetemi tanár, Martin Rade volt, most dr. Hermann Mulert kieli egyetemi tanár szerkesztésében fordult ötvenedik évfordulójába. A francia protestáns egyház kebelében megismétlődnek a jelen század elején lefolyt harcok. Az orthodox irányzat egy uj hitvallás szerkesztése alkalmából beakarja kebelezni a szabadelvü irányzatot is, mely eddig A. Bertrand lelkész, a párizsi Oratoire templom papja elnöklete alatt szilárdan állott az unitárizmushoz való közeledés utján. Paul Tessionere, a bruxelli Foyer de l'ame unitárius szellemben dolgozó lelkésze, havi szemléjében erős hangon állandóan ostorozza az ingadozókat s ezekben a nehéz napokban valóban apostoli szolgálatot végez.

Mint érdekességet, végül feljegyezzük, hogy a varsói egyetem evangélikus teológiai fakultásán most nyert katedrát dr. Rudolf Kesselring, volt ausztriai evangélikus lelkész, aki a bécsi egyetem teológiai fakultásán Geschichte des Unitarismus im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation c. értekezésével szerzett teológiai doktorátust, s aki nemrégiben is — dr. prof. Völker bécsi teológiai tanár ur közlése szerint — lengyel nyelven közölt egy dolgozatot a lengyel unitárizmus multjáról.

*Ferencz József.*

## Az arnhemi teológiai konferencia.

Hollandia gyönyörü kertvárosában, az Oolgaardt-háznak nevezett és a holland szabad keresztény egyház tulajdonát képező nagyszerü otthonban zajlott le az az ötnapos nemzetközi teológiai konferencia, (jul. 28—aug. 2), melynek lefolyásáról az alábbiakban kivánunk beszámolni.

A konferencián tiz állam, és pedig Amerika, Anglia, Németország, Franciaország, Svájc, Hollandia, Svédország, Csehország, Magyarország és Románia kiküldöttei vettek részt, körülbelül öszszesen ötvenen. Egyházunkat dr. Varga Béla egyházi főjegyző képviselte, a magyarországi unitárius egyház kiküldöttje Ferencz József missziói lelkész volt Ardealból jelen voltak még Nagy Zoltán akadémita és e sorok irója.

Az 1932-ben Kopenhágában tartott nemzetközi kongresszus záróggyülésén elhatározta, hogy a következő alkalommal, és pedig 1937 nyarán Angliában, Oxfordban fog összegyülni. Az arnhemi konferencia tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy a különböző országokból összegyült kiküldöttekkel a jelenlegi teológiai helyzetet minden szempontból megvitassa, az uj, megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva, a lehetőség szerint egy uj liberális teológia alapjait körvonalazza s ezáltal a jövő évi oxfordi, nagyszabásunak igérkező világkongresszust előkészitse.

Az előadások általános tárgykörét a liberális kereszténység multja, jelene és jövő kilátásai alkották. A nagyobbrészt ismert, tudományos hirnévnek örvendő előadók sok érdekes adattal és megfigyeléssel szolgáltak a jelenvoltaknak. Mindazonáltal általában véve megállapitható, hogy a konferencia kitüzött célját csak nagyon kis mértékben érte el, mert a rendelkezésre állott rövid idő alatt még a legégetőbb problémák részletes megvitatása is lehetetlen volt. A konferencia a külön-külön kétségtelenül érdekes és értékes előadások meghallgatása és egy nehány hozzászólás után kénytelen volt bezárulni anélkül, hogy a liberális kereszténység uj

alapokra való épitését illetőleg lényegesebb eredményekre jutott volna. A konferencia utolsó gyülésén mégis elfogadott egy több pontból álló határozatot, mely e beszámoló végén olvasható s amely körvonalozza azokat a főbb kérdéseket és célokat, melyeknek megoldásán, illetve megvalósitásán a jelenben mindnyájunknak fáradoznunk kell.

Hall Alfred sheffieldi lelkész, a nemzetközi szabad keresztény egyesület jelenlegi elnöke nyitotta meg a konferenciát. Az elnöki megnyitó a következő három pontba foglalta összes legközelebbi teendőinket: 1. Az ész jogosultságának megvédése. 2. Helyzetünk uj meghatározása, ujjáértékelése s bizonyos uj kifejezések felfedezésének szüksége. 3. Isten imádásának a legelső pontra való helyezése.

A két első előadó, dr. H. McLachlan, a manchesteri unitárius teológiai főiskola igazgatója és dr. Schubring Vilmos berlini lelkész a következő témáról tartottak előadást: „A liberális kereszténység céljai a multban.“ McLachlan az angliai liberális eszméknek a multban felmutatható szerepéről és befolyásáról beszélt és lényegében körülbelül a következőket mondotta: Egészen a mult század végéig és részben azután is a legfőbb különbség az orthodox és liberális keresztények között a hitvallásoknak, hitcikkeknek hivatalos elfogadása, vagy el nem fogadása volt. A liberálisok mind megegyeztek abban, hogy a hitvallások elfogadását visszautasitották, de különben mindenben a negátivum és nem a pozitivum volt ismertetőjelük. Ezt a hiányosságot az 19. sz. második felében Martineau, Drummond és a többi akkori vezető liberális teológusok felismerték; belátták, hogy az unitáriusoknak nincs joguk mindenben különbözni a többi egyházaktól s ezért igyekeztek pozitiv hitet ébreszteni és terjeszteni a sajtó és olcsó könyvek kiadása által. Sajnos, ma a liberális eszmék terjedését nagyban akadályozza az angol rádió orthodox álláspontja; mely unitárius vezetőembereket ritkán enged szóhoz jutni.

Dr. Schubring szerint a német liberális kereszténység gyökere részben a reformáció individuálizmusában, részben a humanizmusban, részben a felvilágosodásnak a vallás mágikus értelmezése elleni küzdelmében, részben pedig a német ideálizmusban található. A liberális álláspont állandó veszélye a multban az elszigetelődés volt. Németországban a 19. század folyamán voltak és még ma

is vannak 1. egyházilag megszervezett, 2. egyházellenes és 3. az egyház mellett, de annak keretein kivül müködő szabad keresztények. A szabad kereszténység célja az egyház keretein belül megszervezni a hasonlóan gondolkozó embereket. A központi probléma ma a világ és az ember meghatározásának és értelmezésének a kérdése. Ebben a tekintetben a szabad német protestántizmus harcol egyfelől a felvilágosodás felületes optimizmusa ellen, de ugyanakkor élesen támadja a régi orthodoxiából ujra feltámasztott pesszimizmust.

Dr. Faber hollandiai lelkész, a nemzetközi egyesület titkára „Miért küzd ma a szabad kereszténység' cimen tartotta a konferencia egyik legérdekesebb előadását. Véleménye szerint a szabad kereszténység a vallásos tapasztalatnak egy egészen sajátos tipusával rendelkezik, mely a római katholicizmustól és az orthodox protestántizmustól teljesen különbözik és evangéliumon alapuló humánisztikus hitközségeknek nevezhető. Ennek a sajátosságnak a felismeréséből kell a jövőben a szabad kereszténységnek kiindulnia és a problémák megoldásában résztvennie. Az előadó a következő négy pontba foglalta össze a jelenlegi szabad kereszténység legégetőbb teendőit: 1. A Biblia új szellemben való értelmezése. 2. Az ökumenikus mozgalommal való együttmüködés megvalósitása. 3. A demokrátikus eszmék védelmezése és 4. Nemzetközi törvény létesitése.

Dr. Dexter Róbert, az amerikai unitárius egyház bostoni központjának szociális előadója és egy jelenleg Hollandiában tartózkodó német politikai menekült, Dr. Mennicke Károly szociológus a liberális kereszténység helyzetét szociális szempontból tették vizsgálat tárgyává. Dr. Dexter szerint az emberek nagyrészének álláspontja az, hogy szabadság csupán nemzetközi és gazdasági biztonságban élő népek között valósitható meg. Az emberek egyik csoportja szerint legfontosabb a szabadság, mások szerint a biztonság. A liberális álláspont a két utóbbi álláspont között áll, amely szerint biztonság nélkül is létezhetik szabadság. A 19. század második felében Amerika a biztonság érzésében élt. Ebben az időszakban Amerikában a liberálizmus uralkodó szerepet játszik. A háboru és az általános gazdasági leromlás a liberálisellenes mozgalmak megerősödését hozták magukkal, melyeknek állandó fejlődését az elszigetelődött tőke, főképpen pedig az állam

hatalmának fokozódó növekedése nagyban elősegitik. A liberális kereszténység feladata a jelenben ezekkel az ellenséges mozgalmakkal és elméletekkel szemben a harc felvétele egészen a végső győzelemig, melynek idővel el kell ujból jönnie. Természetesen a küzdelem sikeres megvivásának elengedhetetlen feltételei a társadalmi állapotok ismerete és az azok iránti állandó érdeklődés.

Dr. Nordhoff hollandiai lelkész és az egyesület másik titkára a liberális kereszténység szociológiai alapjáról beszélt. Előadását statisztikai adatok alapján épitette fel, melyeket a különböző országok liberális egyházai szolgáltattak. Az előadó a rendelkezésére bocsátott adatok alapján kimutatta, hogy a liberális kereszténység zömét a középosztály alkotja és hogy annak jelenlegi vajudása a liberális eszmék hangoztatásának egyik oka. Ebben a tekintetben kivételek a cseh szabad keresztény egyház, mely közel egymillió lelket számlál és az ardeali unitárius egyház. A cseh egyház tagjai főképpen ipari munkásokból tevődnek össze, az ardeali egyház többségét pedig földmivesek alkotják.

Dr. Blecker, az egyesület harmadik titkára „Egyház, közösség, állam" cimen tartott előadásában az ugyancsak 1937-ben Oxfordban összegyülendő ökuménikus konferencia programját ismertette, melynek főtémája az egyház és állam közti viszony megvitatása az adott uj körülmények között. Szerinte a liberális egyházaknak e fontos probléma megoldási lehetőségeiről függetlenül kell gondolkozniok. Ugyanezen a cimen kiszitett előadást dr. Kovár prágai teológiai tanár is, aki az egyház és állam önmagukban való értékét és e két uralkodó tényező együttmüködésének szükségességét hangoztatta. Előadó betegsége miatt nem jelenhetett meg és dolgozatát dr. Hnik prágai teol. m. tanár olvasta fel.

Wan Huntington Fenn, amerikai unitárius lelkész és Wantier d'Aygalhiers, a párisi szabad protestáns teológiai fakultás tanára „A liberális teológia jelen kilátásai" cimen tartottak előadást. Előbbi a jelenlegi amerikai vallásos visszonyokat és liberális áramlatokat ismertette. Szerinte az utóbbi időben az amerikai vallásos liberalizmus lényeges változásokon ment át. Channing idejében azok voltak liberálisok, akik az ember méltóságának és az ember szellemi fejlődéséhez szükséges belső erő létezésének elvét elfogadták. Később a tudományos biblia-kritika és maga a tudományos szempont alkották a liberálisok és konzervativok közötti

különbséget. A liberális ember hitt a feltalálásban, a szabadságban és szellemi emelkedésben, az orthodox a kijelentésben, tekintélyben, és engedelmességben. Az orthodox álláspont szerint az emberbe és az ész fensőbbségébe vetett tulságos hit okozta a jelen válságot. A líberálisok a jelenlegi helyzet okát abban látják, hogy az emberek nem vették Channingnek az ember méltóságáról és az emberi fejlődéssel szembeni felelőségérzetéről szóló tanitását elég komolyan. Ma sokan ugy érzik, hogy dilema előtt állanak és választaniok kell az Istenben vagy az emberben való hit között; közülök számosan sajnos az utóbbi megoldást választják. Ennek az utóbbi elvnek a követői az u. n. humanisták. Az előadó meggyőződése szerint az amerikai liberális teológiának a transcendens Istent, mint az imádás tárgyát kell uj erővel hirdetnie, hogy ezáltal az Isten immanens és transcendens volta közti egyensuly helyreállhasson.

Wantier d'Aygallier szerint a jelenlegi teológiai helyezet liberális eszmék terjedésére kedvezőtlen. A tekintély felé haladó általános mozgalom ugy a vallás, mint a politika terén erősödik a mely vallásos tekintetben az ifjuságot a dogmatizmus karjaiba vezeti. Ez a dogmatizmus a szigoru kálvinizmus ujjáélesztésében nyilvánul meg, melynek fő képviselője és pártfogója Barth Károly. A történelem és lélektan teljesen háttérbe szorulnak. A mai ifjuság nem hajlandó személyesen és függetlenül gondolkozni. A szociális kereszténységnek is hátat forditanak, mert az az ők szemében tulságosan emberinek tünik fel. Minden személyes gondolkozást és megnyilvánulást az eretnekség vádjával illetnek. A központi dogma az ember tehetetlensége. Az erkölcstan el van teljesen hanyagolva. A szabad kereszténység feladata e szomoru körülmények közepette a történelem rehabilitása, teljesen uj teológiai alap leromlása a történeti birálat, lélektan és komoly miszticismus irányitása mellett.

A konferencia két utolsó előadását dr. Neander Herman svéd lelkész és dr. Varga Béla egyházi főjegyző tartották e cimen: „A liberális kereszténység vallásos alapja." Dr. Varga Béla előadása egyike volt a legmélyebbeknek és legrendszeresebbeknek, amelyek a konferencián elhangzottak. Az előadás gondolatmenetét a következőkben vázoljuk: A liberális kereszténység célja mindig az volt, hogy a kereszténységet a Jézus tiszta és közvetlen vallásosságához visszavezesse. Általában véve azonban meg kell álla-

pitanunk, hogy a liberális kereszténység ma válságon megy keresztül s nincs elég erőnek a birtokában ahhoz, hogy céljának megfeleljen. E körülmény mély elvi-, lélektani- és szociológiai okokra vezethető vissza.

A liberális kereszténység tisztitó munkája, amellyel az egyház tekintélyét és a dogmákat az utból eltávolitotta, a tudományos kutatás segitségével ment végbe. Az ész csak mint eszköz szerepelt; az igazi cél a vallásos érzés eredeti forrásának a kikutatása volt. Lassanként azonban az eszköz a célt háttérbe szoritotta, melynek eredményeképpen a vallásos liberálizmus és a rácionálizmus körülbelül ugyanazt az értelmet nyerték. A liberálizmus másik jellemvonása az individuálizmus, melynek hátrányai vannak főképpen vallásos területen. A individuális képzetek ugyanis egyfelől elzárják az egységes, közös szellem kialakulásának az utját, másfelől pedig ellentétben állanak a racionálizmussal, ami a szabad keresztény eszmék fejlődését akadályozza. Az uj alapokon felépülő liberálizmusunk egyik fontos feladata, hogy a racionálizmus és individuálizmus fogalmait alapos reviziónak vesse alá.

A liberális kereszténység a szellem vallása és ezért benne ugy az irracionális, mint a racionális helyet találnak. Liberálizmus és az irracionális nem ellentétek. A személyes vallásos érzés, amely minden vallásosságnak alapját képezi, irracionális. A szellem vallásának a cselekedetek, a társadalmi kötelességek vallásává kell lennie. A metafizikai vágyódást pedig, mely minket Istenhez vezet, a társadalmi életben kell megvalósitanunk. Ez a Jézus élményei kimerithetetlen gazdagságának a hirdetésével érhető el. A hétköznapi élet valótlanságaival szembe kell állitanunk az Istenországa igazságait. Küzdenünk kell a konvencionális hazugságok ellen, amelyek a nemzetközi politikában, éppen ugy, mint a kereszténységben és a mindennapi életben mind nagyobb mértékben érvényesülnek. Ez a liberálizmus tulajdonképeni feladata.

A felsoroltakon kivül még dr. van Holk, hollandiai egyetemi tanár, az egyesület alelnöke és Goehling berlin-brandenburgi lelkész tartottak előadásokat. Több érdekes hozzászólás is volt minden előadás után, azoknak ismertetésére azonban nincs helyünk.

A konferencia zárógyülésén egyhangulag elfogadta a következő kiáltványt:

Az 1936-iki arnhemi konferencia, melyen tiz ország delegátusai

vettek részt, ujból kinyilvánitja szellemi egységét és megerősiti a teológiai tudományokban és vallásos munkában való együttmüködési vágyát.

A konferencia meggyőződését a következőkben nyilvánitja:

I. A jelen idők számára hatni tudó élő üzenet első feltétele a mély vallásos hit Istennek, a mi Atyánknak gondviselésében, akinek kinyilatkoztató jelenléte állandó személyi és társadalmi életünkben, a természetben és történelemben egyaránt; az ember méltóságának és az emberi személyiség értékének elismerése; a Jézus szellemében megvalósuló közösségi élet lehetőségében való hit.

II. Egy ilyen üzenet megvalósithatása érdekében a következő kutatások és tanulmányozások szükségesek:

a vallásos ismeretek filozófiai megalapozása; a Biblia uj megértése, mely a tudományos kutatások eredményeihez alkalmazkodik és utat mutatni képes a modern életbe; a Szentlélek teológiája, mely a vallásos tapasztalatból indul ki és az Isten immanenciájának és transcendenciájának uj megismerésére vezet; komoly törekvés a kereszténység erkölcsi elveinek a személyi, társadalmi, gazdasági és nemzetközi problémákhoz való alkalmazására; megujulás a gyakorlati teológiában, főképpen az istentisztelet, vallásos nevelés és pásztori munka tekintetében.

III. Megváltozott szociológiai helyzetünkben a jelenlegi viszonyok követelik a hatalmi államnak mind komolyabb mértékben jogállammá való átalakulását, mely jogállam az egyházaknak szellemi feladataik megvalósithatása céljából szabadságot és önállóságot biztosit.

A teológiai konferencia ezért felszólitja a nemzetközi egyesület összes csoportjait, személyes tagjait és a vallásszabadság barátait, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg az 1937 augusztus 3 és 8 között Oxfordban tartandó világkongresszuson, hogy ott kinyilatkoztassuk a mi közös hitünket „a liberális kereszténységben, amelyre a világnak szüksége van.“

Strassbourg. *ifj. Kovács Lajos.*

## A Basilius Istvánról szóló adatok igazi eredménye.

Az elmult évtizedek két egymásutáni szorgalmas unitárius egyháztörténésze: Kanyaró Ferenc és Borbély István alkalomadtán olyanokat irogatott Basiliusról, még a Pokoly Józseftől rávonatkozólag közzétett adatok megjelenése után is, amelyek már akkor sem állták meg helyöket, ugyhogy mindenesetre elérkezett az ideje összevetni a régibb és ujabb adatokat s megállapitni a belőlük elvonható valóságot.

Ama hozzávetés ellen, hogy Basilius a XVI. századnak a huszas éveiben születhetett, nem igen tehető kifogás. Az meg épen bizonyos, hogy cluji születésü volt. Midőn ugyanis honi tanulmányai befejeztével külföldre ment s 1549. julius 22-én a wittenbergi egyetem hallgatói közé lépett, Stephanus Basilii Clausenburgensis Transylvanusnak nevezte magát. Ennélfogva ugyanőneki kellett lennie annak a Stephanus Transylvanus Clausenburgensisnek is, aki az 1550—51. tanév első felében a jenai egyetemre iratkozott be. Hazájába visszatérvén, a cluji iskolának előbb lectori, 1555 őszén igazgatói tisztével ruházták fel. Igaz, hogy csupán 1558. jan. 26.-áról emliti hiteles adat rectornak, [1] de minden valószinüség amellett szól, hogy attól kezdve vitte ezt a hivatalt, amikor Dávid Ferenc Sibiuba távoztával elhagyta azt. Ő is követte a rektorok rendes pályáját, akiknek ez a foglalkozás csak átmenet volt a lelkészséghez s még 1558 folyamán az egyik magyar prédikátorságot vállalta el ugyanott. Innen azonban egy-két év mulva eltávozott, mert már 1561. szept, 14-én arról volt szó Clujon, hogy akárhol van, keressék fel s hivják vissza prédikátornak. Alighanem közvetlenül Rettegre ment volt, ahol az 1566. évnek egy részében még müködött. [2] Ámde még ebben az évben sikerült a clujiaknak előbb jelzett tervöket megvalósitni, ismét megnyer-

---

1 Jakab Elek: Kolozsvár története. II. k. 107. l.

2 Saját följegyzése szerint ekkor ott született egy leánya (Keresztény Magvető 1879. 388. l.)

vén őt egyik magyar prédikátori tisztre. Ennek nem áll ellene az az 1568.-iki egyik művében közlött saját állítása, hogy három éve hirdeti Clujon az antitrinitarius eszméket, mert az akkor divatos számolási mód szerint csakugyan ennyi jő ki 1566-nak, 1567-nek és 1568-nak a felszámitásából.

Itt hivataloskodott aztán mindaddig, mig 1569 őszén el nem indult tiszántuli téritői utjára. Ennek elvégeztével, valószinüleg 1570 folyamán valamikor lelkésze lett az általa alapitott és szervezett antitrinitarius gyülekezetek egyikének, a beiuşinak. Azt, hogy előbb bizonyos ideig Békésen lelkészkedett volna, nem támogatja hiteles adat, ellenben a saját följegyzéséből tudvalevő, hogy Beiuşon két évet töltött ilyen minőségben. Legkorábban tehát 1572-ben választhatta papjává valamely más egyházközség, esetleg épen a taşnadi, melynek 1577 novemberében concionatorául jelzé magát.[1]

Majd 1583-ban, ha igazat ad tudtunkra egy későbbi hiradás, a târnava-micavármegyei Teremiben lelkészkedett.[2] Annak azonban, hogy valamikor, akár 1578-ban vagy valamikor e körül, akár később visszatért volna Clujra prédikátornak, komolyan vehető kutfőkben semmi nyoma. Mert az, hogy 1580 novemberének végén Clujon időzve, az ezt megelőzőleg végzett magyarországi uj körutjáról innen tett jelentést a fejedelemnek, annál kevésbbé bizonyit cluji állitólagos papsága mellett, mivel ezt a beszámoló-féléjét a következőképen irta alá: Stephanus Basilius Colosvariensis, Erdély pastorainak egyike, az egyházi consistorium tagja és kolozsvári polgár.[3] Vagyis pastor volt valahol Ardealban, de nem Clujon, ahol csak prédikátor lehetett volna, amennyiben a pastori azaz elsőpapi hivatalt Hunyadi Demeter személyében más tartotta elfoglalva. És ha Clujon lett volna állásban, nem azt emlitette volna, hogy polgár ottan, hanem azt, hogy lelkész. Hogy pedig polgára volt Clujnak, azt nemcsak onnan vette, hogy ott született, hanem onnan is, hogy ott háza is, kertje is volt.[4] Ezek miatt természetes, hogy el kellett időnként Clujra látogatnia, még pedig, ha ugy hozták a körülmények, egy-két napnál további tartózkodásra is.

1587 márc. eladta a régi házát és másikat vett helyette. Ugyanazon az egy napon, mint Mihai Viteazul (Szentmihályfalva) pastora kötötte meg

[1] Keresztény Magvető 1897. 164. l.
[2] Itt irta Uzoni Fosztó István szerint a kátéját.
[3] Keresztény Magvető 1879. 391–3. l.
[4] U. o. 1897. 165–6. l.

az eladási szerződést ama felől és mint Köblös (Magyarköblös) pastora vette birtokba uj tulajdonát. Ha Mihai Viteazul (Szentmihályfalvának) nem a turdaarieşvármegyei *Szent*mihályfalvát vennők is, hanem a Köblössel egy vármegyében fekvő szolnokdobokavármegyei *Csicsó*mihályfalvát: akkor is kizárt dolog volna, hogy egy ember egyszerre volt papja emennek és Köblösnek — miként ez adatok közlője elképzeli —, mert hiszen a két község között az utak kanyarulatainak csak némi számbavételével is legalább ötven kilométer a távolság. Szerintem különben sem Csicsómihályfalva, hanem a teljes nevén és szabatosan megnevezett Szentmihályfalva forog szóban, annyival is inkább, mivel ez állandóan anyaegyházul szerepelt az unitáriusoknál. Ebben az esetben különösen, de még a másiknak a feltevése, bár meg nem engedése esetén is egyedül azt tartom lehetségesnek, hogy épen akkor „változóban" volt Basilius, vagyis átköltöző-félben Mihai Viteazulról Magyarköblösre. Minthogy pedig háztulajdonosi minőségében elmellőzhetetlenül akadt dolga a hatóságokkal, az addigi házáról kötött szerződésbe annak a községnek a nevét vétette be, amelynek lakósaként hivatalosan szerepelt tulajdonos-korában, viszont a házvételéről szóló szerződésbe már uj lakóhelyének a nevét iratta be, hogy azt ennek alapján pontosan nyilvántarthassák az érdekelt hatóságok.

Ezuttal sem tért tehát vissza Clujra papnak, minélfogva a következő hónapban a katholikusok ellenében tervezett hitvitáját [1] szintén nem cluji lelkészi állásból volt megvivandó. Nem tért vissza ilyenre ezután sem, s halála, mely állitólag és el is hihetőleg 1592-ben következett be, nem mint ottani papot érte. Kétségtelen ugyanis, hogy mivel 1588-ban egyáltalában nem volt betöltve Clujon egyetlen szász prédikátori állás sem, [2] ettől az évtől fogva pedig még 1592-ben is csupán egy müködött ilyenül [3] s ez az egy Erasmus János volt: az a három prédikátor, aki 1591. julius 1.-jéről névszerint fel van sorolva (Enyedi Talliany Péter, Fulvus Márton, Várfalvi Kósa János) [4] mind magyar prédikátorságot viselt. Már pedig a nemzetiségi féltékenykedés miatt semmiképen sem tehető fel, hogy midőn a plébános (Hunyadi Demeter) szintén a magyar nemzetiséghez tartozott, amazon a hárman kivül is lett volna még prédikátoruk a magyaroknak, amikor a szászok anél-

1 Régi Magyar Könyvtár II. k. 195. sz.
2 Keresztény Magvető 1885. 91. l.
3 U. o.
4 U. o. 1881. 322–3 l.

kül sem voltak megelégedve. És ha üresedett, aminthogy kellett üresednie az 1591. év hátralevő részében egy magyar prédikátori állásnak, azt sem Basilius, hanem Bogáthi Fazakas Miklós (a prózairó) foglalta el. Csakhogy ez már a következő év folyamán elhunyt és az ő üresen maradt helyére állitották aztán az uj püspököt, Enyedi Györgyöt, ki azért nem nyerhette el a Hunyadi Demeter halálával ugyanakkor szintén megürült plébánosi állást, mert a szászok makacsul kötötték magokat ama joguk érvényesitéséhez, hogy most már az ők nemzetiségökön levő következzék e tisztben. Mindezek folyományául Basilius István számára ebben az időszakban semmi módon sem szorítható hely a cluji papság tagjai között.

Basilius életének ennyi mozzanata állapitható meg hitelesen az eddig ismert adatokból. Mindenesetre meglepő, hogy már azok rá nem jöttek, akiknek épenugy rendelkezésére állottak az itt felhasznált adatok, mégis minduntalan találomra irogattak ezekkel ellenkezőket.

*Dr. Zoványi Jenő.*

# IRODALOM.

**Dr. Gál Kelemen:** „Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az unitárius egyház történetéből". 8° 433 old. Minerva. 1936.

Dr. Gál Kelemen ismét egy hatalmas kötettel gazdagította egyházi irodalmunkat. Az U. I. T. megbizásából megirta Ferencz József néhai nagy püspökünk életrajzát, s könyve az Irodalmi Társaság szakkönyvtárának 5-ik számaként jelent meg. Azonban ez a terjedelmes mü jóval tulhaladja az életrajzok megszokott keretcit s valóságos kortörténetté nőtte ki magát. Megtaláljuk benne a Ferencz József lelki arcképét, de ez a kép hozzá méltó keretbe van foglalva. Nem könnyü dolog az általunk is jórészt átélt eseményeket tárgyilagos történelemmé átalakitani. De Gál a tárgyilagosság mértékét megtartotta az emberekkel és eseményekkel szemben. Szinte emberfeletti az a határtalan szorgalom, amellyel az adatokat a legkisebb részletekig menően a jegyzőkönyvekből és nyomtatásban megjelent dolgozatokból összegyüjti, feldolgozza és történelemmé formálja. Megismerkedhetünk s részben ujra átéljük e könyvolvasás közben egyházunknak az utolsó háromnegyedszázad alatt lefolyt eseményeit, szellemi és anyagi küzdelmeit. Nemcsak a Ferencz József áldásos élete elevenül meg lelki szemeink előtt, hanem bepillantást nyerünk a Kriza evangéliumi szivébe, Jakab Elek örökösen lánggal lobogó lelkébe. Kár, hogy Pap Mózest jóformán csak a Jakab Elek megvilágitásában látjuk, aki szerinte nem volt egyéb, mint gépies adminisztrator. Pedig, hogy mások ennél többnek tartották, azt mutatja az arcuşi zsinaton lezajlott erős küzdelem, s az a 60 szavazat, melyet Pap Mózes kapott a püspökségre a Ferencz József 66 szavazatával szemben. De hát ez a kérdés nem is tartozott szorosan a dr. Gál feladatai közé. Ennek a kérdésnek a megvilágitása a Pap Mózes élet- és jellemrajzához tartoznék, amellyel még mindig adósok vagyunk.

Dr. Gál Kelemen a maga feladatát dicséretes szorgalommal és buzgósággal oldotta meg, amidőn nemcsak Ferencz József papi és

egyéniségét festette meg, hanem azokat a történelmi eseményeket is leirta, melyek részben az ő nevéhez füződnek, részben az ő korának a gondolatvilágát jellemzik. Ez a könyv mintegy folytatása és betetőzése a kollégium történetének, amelyet alig pár éve adott ki két nagy kötetben. A jövendő történetirója hálával fog tekinteni arra a gazdag adatgyüjteményre, mely e három kötetben össze van gyüjtve. Igy Gál nemcsak Ferencz Józsefnek emelt szobrot, hanem a maga halhatatlanságát is biztositotta.

Csupán a történelmi hüség kedvéért emlitjük meg, hogy az „Unitárius Egyház" c. lap nem a Barabás István (l. 198 old.), hanem a Lőrinczi István szerkesztésében indult meg 1906-ban. Egy lényegesebb sajtóhibát is találtunk, amidőn Kereszteși Dénes helyett „Harasztosi" Dénest szedett a nyomda. (191. l.).

Különben kivánatos, hogy ezt a könyvet minden intelligens unitárius ember olvassa és minden egyházközségi könyvtár részére megvásároljuk. Ára 150 lej. Megrendelhető az Iratterjesztőnél. *V. A.*

**Imák, beszédek és előadások.** Ez az izléssel kiállitott füzet 47 oldalon örökiti meg azokat az imádságokat, beszédeket és előadásokat, amelyek a brașovi templom felavatása alkalmával hangzottak el. A dolgozatok egy része az „Unitárius Szószék"-ben a más része a „Keresztény Magvető"-ben jelent meg. Ez a magyarázata a kétféle lapszámozásnak. A dolgozatok tartalmáról a legnagyobb elismeréssel szólhatunk. Mindenik beszéd és előadás méltó volt a helyhez és alkalomhoz. Valóban a brașovi templomavatás az unitárizmusnak egy emelkedett és erőteljes megmozdulása volt. Az egyházközség helyesen cselekedett, hogy ezt a történelmi napot ilyen alakban is megörökitette. Egyeseknek is érdekes és tanulságos olvasmány. De az egyházközségi könyvtárakban, mint történelmi emlék is nélkülözhetetlen. Ára 20 lej.

**Megjelent az 1937. évi „Unitárius Naptár"** gazdag, változatos tartalommal, csinos és szép kivitelben. Ajánljuk már olcsóságánál fogva is a legszélesebb körökben való terjesztését, mely hiveinknek sok hasznos és kellemes perceket fog szerezni. Megrendelhető a Dávid Ferenc Egylet utján, Colegiul Unitarian. *Ára: 12 lej.*

**Előfizetési felhivás.** E hónapban jelenik meg Balázs Ferenc: *Közérthető Evangélium* cimü, mintegy száz nyolcadrét oldalu könyve, amely népszerü formában, mintegy regény alakban a Jézus életét dolgozza fel. Megrendelhető a cheia-i lelkészi hivatalban (jud. Turda). Portóköltség 5 lej.

# KÜLÖNFÉLÉK.

**Simén Domokos emlék-ünnepély.** Az I. G Duca-i D. F. fiók-egylet, melynek elnöke Osváth Árpád ügyvéd, f. é. augusztus 2-án Tarceşti községben a Simén Domokos születési falujában rendezte meg évi közgyülését. A vezetőség igen helyesen gondolkozott és cselekedett, amikor ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy a jeles unitárius teológus, Simén Domokos emlékének szenteljen ünnepet. Simén Domokos ezen egyházközségben 1836 julius 30-án született. Tehát születésének 100-ik évfordulója volt ez évben. Simén nemcsak a maga korában szerzett tiszteletet és közbecsülést az unitárius névnek és gondolatnak, hanem ma is az unitárius öntudatnak leglelkesebb ébresztgetője mindazokra nézve, akik műveit olvassák és tanulmányozzák. Bár korán bekövetkezett halála miatt minden tervét nem valósithatta meg, de hátrahagyott müvei alapján határozottan megállapitható, hogy ő azt a tiszta unitárius teológiát kivánta minden melléktekintet nélkül tovább folytatni, amelyet Dávid F. elkezdett, Enyedi és Toroczkai Máté tovább folytatott, de amelyet a sötét idők elfojtani akartak. Minden irása egy-egy erős bizonyságtétel az unitárizmus igazsága mellett. Nem személyi kultuszt folytatott, hanem az elvek győzelmeért harcolt. Sajnos, hogy a nagy és sok igéretnek csak egy kis részét válthatta be; de igy is nagy hálára kötelezte egyházát és vallását. E hála-tartozásnak egy kis részét törlesztette az I. G. Duca-i D. F. fiók-egylet az emlékére rendezett, nagyszabásu ünnepéllyel, amiért illesse elismerés a vezetőséget.

**Lelkészbeiktató Turdán.** Ritka, szép és felemelő ünnepségben volt része azoknak, akik résztvettek okt. 4-én a Turdán lefolyt lelkészi beiktatón. Turdán az 1568. január 28-iki országgyülésen János Zsigmond fejedelem jelenlétében a rendek kimondták, hogy a prédikátorok az evangeliumot mindenütt szabadon hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, mert *a hit Isten ajándéka.* Mig a müvelt nyugaton korlátokat emeltek a szabadelvü eszmék

te[illegible]nek, addig Ardealban törvényben kimondták a legtisztultabb keresztényi szellemmel, hogy hitéért üldözni, szidalmazni, fogságba ejteni senkit sem szabad. A hit Isten ajándéka; ebben csucsosodik az egész reformáció reális eredménye s ugy éreztük, hogy Turdán, azon a fenséges ünnepélyen, ez a gondolat volt az uralkodó. Ebbe az eszmekörbe illett a beiktatott Lőrinczy Dénes lelkész alapigéje: „Úgy szóljatok és úgy cselekedjetek, mint akiket a szabadság törvénye fog megitélni. (Jakab II. r. 12.) Dávid Ferencre s Turda örök dicsőségére hivatkozott dr. Boros György püspök úr is szép beiktató beszédében. Meglepően hallottuk dr. Raţiu Augustintól, aki a Prefectura nevében köszöntötte a főtiszt. püspök urat és az új lelkészt, Dávid Ferenc nevének csengését, kihangsulyozva, hogy a hit Isten ajándéka. Aztán jöttek sorban az üdvözlések a Primăria, a gör. kel. lelkész, a gör. kath. gondnok, r. kath. és református egyházak, a zsidó hitközség, a magyar párt, kaszinó, iparos-egylet, turdai egyházközség, nőegyletek, ifjusági egyesületek s mindezek ajkairól az összetartás, összefogás, együttérzés, megértő testvéri szeretet hangzottak el Dávid Ferenc szellemében. Megelevenült lelkünkben a gazdag mult s a XVI. század hitvitáiból is kaptunk egy kis izelitőt. A turdai r. kath. esperes üdvözlő beszédében megemlitette, hogy a XVI. század hitujitási forradalma egészen nem sikerült s tovább hivatkozott arra, hogy az ősi kereszténység a katholicizmusban van. Lőrinczy Dénes a köszöntőre adott válaszában mutatkozott a legnagyobbnak. Elmondta, hogy a protestántizmus munkáját még nem fejezte be. Kifejtette, hogy nehéz a vallásokban elsőbbséget megállapitani, hisz tulajdonképen vallás csak egy van. Egységre törekednek mindazok, kik hiszik, hogy Isten lélek s akik Őt lélekben és igazságban imádják. Lőrinczy Dénes válasza annyira magával ragadta az egész hallgatóságot, hogy ami szokatlan, a templomban hangosan megéljenezték.

Nem feledkezhetünk meg azonban még egy dologról. Ugyszólván minden üdvözlő arra figyelmeztette az uj lelkészt, hogy olyan legyen, mint amilyen nagy elődje volt. Soha szebb, általános elismerést unitárius lelkészről nem hallottunk, mint ez ünnepélyen az elhunyt Lőrinczy Dénesről. Legyen áldott az emléke az elhunytnak, mert ő megőrizte azt a szellemet, amely Turdát a vallásszabadság klasszikus földjévé tette. Az uj lelkésznek is tudnia kell,

hogy az unitáriusokra nézve történelmi őrhely, ahova jutott s meg kell őriznie, ami reá bizatott.

Az egész ünnepséget a más fajuak és más felekezetüek meleg rokonszenve, megbecsülése aranyozta be, ami világosan mutatja azt, hogy Turdán él még Dávid Ferenc szelleme.

Délután a Nőszövetség által rendezett összejövetelen dr. Varga Béla egyh. főjegyző csillogtatta meg szellemét s remek felolvasásával nagyban hozzájárult az unitáriusok megbecsülésének további megbecsüléséhez. *Sz-i K-n.*

**A sighişoarai templomszentelés.** Braşov után Sighişoarán is templomot szentelhettünk. Sighişoara is az a hely, ahová a fejlett iparánál és kereskedelménél fogva sokan telepednek le székely véreink közül. Az ilyen központi fekvésü városokon keresztül nagy vérveszteség érte az idők folytán egyházunkat, mert az idetelepedett hivek nemzedékeken keresztül elvesztek vallásunkra nézve. Általános közérdek hát, hogy az ilyen városokban legyen egy-egy missziói állomás, amely számontartja és figyelemmel kiséri az unitárius hivek mozgalmát. Ezért mindnyájunk nagy öröme, hogy a sighişoarai hiveinknek, élükön Nagy Béla lelkésszel és dr. György Zsigmond gondnokkal minden nagy zaj nélkül sikerült egy kedves kis templom épitése, melyet augusztus 30-án lélekemelő ünnepségek keretében adtak át a közhasználatnak. Isten áldása legyen a gyülekezeten és az uj templomon!

**Az uj ref. püspök.** Dr. Makkai Sándor ref. püspöknek a lemondásával a ref. egyházkerület egyhangu lelkesedéssel *Vásárhelyi Jánost* ültette a püspöki székbe. Vásárhelyi nemcsak nagy szorgalmával és szinte emberfeletti munkabirásával érdemelte ki a nagy bizalommal reáruházott püspöki méltóságot, hanem kiváló emberi és lelkipásztori tulajdonságainál fogva is. Ő nemcsak egyházának disze és büszkesége, hanem az egész transilvaniai magyarságnak reménysége, akinek rokonszenves egyénisége egyházán kivül is tiszteletet és elismerést érdemel. Uj és nagy felelőséggel járó állásában Istentől erőt és jó egészséget kivánunk, hogy a kibontott zászlót győzelemre vihesse.

**Beiratkozások tanintézeteinkbe.** A Teol. Akadémia 5. évfolyamára beiratkozott 25 rendes és 3 rendkivüli hallgató. Az előadások okt. 1-én kezdődtek, a tanév ünnepélyes megnyitása okt. 3-án volt. A cluji főgimnáziumba beiratkozott 190 növendék, akik

közül 133 unitárius, 33 ref., 18 r. kath., 5 ág. ev., 1 baptista. Az I. G. Duca-i főgimnáziumba beiratkozott 146 tanuló, akik közül unitárius 80, ref. 46, r. kath 19, ág. ev. 1.

**Dr. Hall Alfrédet** — a Szabadelvü Kereszténység és Vallási Szabadság Nemzetközi Társulatának elnökét, a sheffieldi, angliai Upper Chapel lelkészét, az angol unitárius egyház kétéven át volt elnökét, a meadvillei teológiai fakultás, tiszteletbeli teológiai doktori cimmel tüntette ki. Szép és megérdemelt kitüntetéséhez mi is őszinte örömmel gratulálunk, s örömmel osztozunk tiszteletbeli egyházi képviselőtanácsosunk megtiszteltetésében. *F. J.*

**Dr. Bruining Nicolette** asszony, az első holland lelkésznők egyike, aki teológiai doktori fokozatot nyert, neves holland teológus családból származik, édesapja az amsterdami egyetem tudós tanára volt. Mint vallástanárnő és prédikátor lelkesen dolgozik Hága városában, s esztendők óta elnöke a mintegy nyolcszázezer lelket számláló hollandiai szabadelvü keresztények központi bizottságának, s ilyen minőségében az arnhemi konferencia egyik előkészitője volt. Lapunk közelebbi számában közöljük a hollandiai szabadelvü protestántizmust ismertető kis értekezését, mely a nemzetközi évkönyv most megjelent első számában látott napvilágot. *F. J.*

**Prof. Hermelink** — a marburgi egyetem egyháztörténésze, aki állását az uj német birodalomban elvesztette, jelenleg szülőföldjén Würtenbergben egy kis falusi gyülekezetben lelkészkedik. A jó Isten adjon neki lelki erőt, hogy munkásságát itt is folytathassa az emberek javára és az élő Isten dicsőségére. *F. J.*

**The Morning Post** egyik legelterjedtebb angol napilap hasábjain „Mi fog történni a közel jövőben“ cimmel sorozatos válaszok jelentek meg az angol élet vezető tagjaitól. Rev. Dr. Matthews, hires anglikán teológus ezzel kapcsolatban a vallás jövőjéről a következőket irja: „Nem tudomány, müvészet, politika vagy erkölcs fogja megváltani az emberiséget, hanem a vallásos szellem gyarapodása. A világ mély szellemi és erkölcsi válságban van, az elkövetkező 25 év alatt a változásnak be kell következnie. A keresztény vallásnak hivatása és munkája van; de a siker és a munka érdekében át kell gondolnunk és uj kifejezési formát kell adnunk a keresztény evangéliumnak szavakban és szimbolumokban. A régi elvesztette jelentőségét a mai ember előtt. Ezzel a

munkával sietnünk kell" fejezi be válaszát Dr. Matthews, „nincs sok időnk". *(e. j.)*

**Nemzetközi békekonferencia,** Lord Cecil és M. Pierre Cot, francia légügyi miniszter elnöklete alatt szeptember hó 4—6-án tartotta első gyülését Brüsszelben. A világ majdnem minden országa képviseltette magát a konferencián, kivéve Németországot és Olaszországot. A konferencia tárgya négy fontos pont volt:

1. Békekötelezettségek tekintélyének visszaállitása.
2. Fegyverkezés leszállitása és meghatározása nemzetközi egyezmény által, fegyvergyártási ipar ellenőrzése.
3. Népszövetség megerősitése, háboru megelőzése és megakadályozása érdekében.
4. Népszövetség keretein belül egy olyan tényleges szervezet beállitása, mely képes lesz megvizsgálni és orvosolni mindazon bajokat, melyek háboruhoz vezetnének. Ezen a konferencián az angol unitárius békeegyesület is képviseltette magát. *(e. j.)*

**A Harward-egyetem** szeptember hónapban ünnepelte 300 éves alapitási évfordulóját. Kezdetben egy lelkészképző iskola volt s lassan, évtizedek alatt fejlődött a mai fokig s lett a világ egyik leghiresebb egyeteme. Teológiai fakultása, mely nincs kötve hitformához vagy bevett valláshoz, ma is nagyon hires és nagyon látogatott. Hallgatói és a fakultás elnökei az elmult évszázadban nagyobbrészt unitáriusok voltak, akik közül különösen kiemelkedik Charles W. Elliot alakja. *(e. j.)*

**A világ vallásainak kongresszusa** julius 3-án tartotta ülését Londonban. A kongresszus tárgya: a misztikus élmény és tapasztalat értéke és érvényessége, valamint a vallás szerepe a modern problémák megoldásánál volt.

**Manchester College Oxford,** junius 23-án ünnepelte 150 éves alapitási évfordulóját. Manchester College eredete visszanyulik az Act of Uniformity idejére, mely kizárta az egyetemekből mindazokat, akik nem fogadták el az anglikán egyház hitelveit. Eme törvénycikk következményeként több kis akadémia alakul az az anglikán egyház hitelveit el nem fogadó ifjak részére. A Manchester College eredete visszavezethető egy ilyen kis Nonconformist Akadémiára, melyet R. Frankland alapitott 1670-ben. A Warrington Akadémia 1757-ben jelzi a második fejlődési fokot, melyet követett a Manchester College megalapitása Manchesterben, 1786 február

22-én, a Cross Street Chapelben. Ez a college 1803-ban York városába költözik, 1840-ben ujból Manchesterbe teszi át székhelyét. 1853-ban Londonban, 1889-ben pedig véglegesen Oxfordban állapodik meg. A hálaadó istentiszteletet követő emlékgyülésen a college principálisa, J. H. Weatherall, W. B. Kenrick, a college elnöke, Dr. L. P. Jacks és a véndiákok részéről többen emlékeztek meg a college dicsőséges multjáról és áldásos munkájáról az angol unitárius és szabad keresztény hitközösség életében. A college eddigi munkája és multja biztositék és igéret egy eredményesebb jövőre. (*e. j.*)

**Az Amerikai Unitárius Egyesület társadalmi szakosztálya** kiáltványt adott ki, melyben a megvalósitandó társadalmi munka irányelveit fektette le. A kiáltvány szelleme és értéke domborodik ki a következő mondatból: „Mi lemondunk az erőszakról, mint társadalmi célt megvalósitó módszerről és egyben állitjuk, hogy Istenországa csak a meggyőzés, nevelés és politikai cselekmény által valósitható meg egy demokratikus államban.“ *(e. j.)*

**Patakfalvi Zsigmond** cluji elemi iskolánk tanitója által irt s az »Unitárius Tanitók Általános Egyesülete» pályázatán pályadijat nyert: «A gyümölcstermelés jelentősége és haszna népünk gazdasági életében» cimü munka népies kiadásban, jó vastag papiron 8⁰ alakban, 36 oldalon megjelent. Mint örömmel értesülünk, e hasznos és minden tekintetben nagy gonddal és alapos gazdasági ismeretekkel megirt népies könyv nemcsak az illetékes gazdasági szakkörök elismerését váltotta ki, hanem más felekezetü egyházak részéről is felfigyeltek. A róm. kath. Főtanfelügyelőség 5000 és a református püspöki hivatal is 2000 példányban megrendelte azon célból, hogy minél szélesebb körben terjesszék és a hasznos utmutatások alapján népünk gazdasági megerősödését, fejlődését ezáltal is előmozdithassák. Megrendelhető az »Unitárius Tanitók Általános Egyesületé«-nél Cluj, Colegiul Unitarian. Ára: 5 lej.

**Gyászhirek.** *Özv. Nagyernyei Kelemen Miklósné, Albisi Csomoss Janka* életének 80-ik, özvegységének 19-ik évében végelgyengülésben f. é. julius 14-én csendesen elhunyt. Egy szép és áldozatos élet után, miután e földön hivatását betöltötte, jobb hazába költözött. Messze kiterjedt családja emlékezetében is örökre élni fog. Kelemen Lajos, folyóiratunk munkatársa édesanyját gyászolja az elhunytban. — *Dezső János* a cluji unitárius egyházközség keblitanácsának tagja, élete 75-ik évében julius 28-án elhalt. Egyszerü földmives ember volt, de szivében mély vallásos érzés lakozott. A templom és a keblitanács buzgó látogatásában példaadó volt. Emléke áldott! — *Kauntz József* élete 83-ik évében augusztus 19-én jobblétre szenderült. Szorgalmas, takarékos, jóságosan szerető édesapa volt. Kauntzné Engel Ella apósát gyászolja az elhunytban. Emléke áldott!

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.